Stavovi mladih prema imigrantima na primjeru učenika i učenica završnih razreda srednjih škola u Zadru

Sabalić, Josip

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:749018

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

University of Zadar Institutional Repository

zir.nsk.hr

Image not found or type unknown

Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju
Diplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Josip Sabalić

Stavovi mladih prema imigrantima na primjeru učenika i učenica završnih razreda srednjih škola u Zadru

Diplomski rad

Zadar, 2017.

Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju
Diplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Stavovi mladih prema imigrantima na primjeru učenika i učenica završnih razreda srednjih škola u Zadru

Diplomski rad

Student/ica:
Josip Sabalić

Mentor/ica:
Prof. dr. sc. Jadranka Čačić-Kumpes

Komentor/ica:
Doc. dr. sc. Željka Zdravković

Zadar, 2017.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Josip Sabalić,** ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Stavovi mladih prema imigrantima na primjeru učenika i učenica završnih razreda srednjih škola u Zadru** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 26. listopada 2017.

Sadržaj

1. Uvod ... 1
2. Teorijska koncepcija rada ... 3
2.1. Stavovi prema imigrantima ... *3*
2.2. Neka obilježja hrvatskog tranzicijskog i posttranzicijskog razdoblja ... *8*
2.3. Neka obilježja ekonomske situacije u Hrvatskoj ... *9*
2.4. Migracije i migracijska kriza ... *10*
2.5. Neka obilježja populacije mladih u Hrvatskoj ... *12*
3. Ciljevi istraživanja ... 15
4. Hipoteze istraživanja ... 15
5. Uzorak i metodologija ... 16
5.1. Uzorak ... *16*
5.2. Metodologija ... *17*
5.3. Statistička obrada podataka ... *20*
6. Rezultati istraživanja ... 20
6.1. Rezultati faktorske analize ... *20*
6.2. Društvena distanca prema imigrantima ... *23*
6.3. Percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje ... *27*
6.4. Tradicionalne vrijednosti ... *32*
6.4.1. *Rodni konzervativizam* ... 35
6.4.2. *Nacionalni ekskluzivizam* ... 35
6.5. Izvori znanja o migracijskoj krizi i azilantima ... *36*
7. Rasprava ... 37
8. Zaključak ... 47
9. Prilozi ... 50
9.1. Anketni upitnik ... *50*
10. Literatura ... 58

Stavovi mladih prema imigrantima na primjeru učenika završnih razreda srednjih škola u Zadru

Sažetak

Namjera je ovoga rada ispitati stavove prema imigrantima budući da bi u budućnosti u Hrvatskoj moglo doći do sve veće potrebe za stranim radnicima i većim priljevom imigranata. S ciljem boljeg upoznavanja stavova prema imigrantima analiziraju se rezultati dobiveni empirijskim istraživanjem koje je provedeno na kvotnom uzorku učenika/ca završnih razreda srednjih škola u Zadru (N=372) i to pomoću anketnog upitnika. Na česticama pomoću kojih su se mjerili stavovi prema imigrantima napravljena je faktorska analiza te su dobivena tri faktora. Dva faktora su se koristila u daljnjim analizama. To su: *društvena distanca* i *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje*. U središnjem dijelu rada ispitivalo se povezanost dobivenih faktora sa socioekonomskim, sociodemografskim i sociokulturnim obilježjima učenika/ca kao i odnos dobivenih faktora s izraženim tradicionalnim vrijednostima koje su mjerene pomoću religijskog samoopredjeljenja, *rodnog konzervativizma* i *nacionalnog ekskluzivizma*.

Zaključuje se da učenici/e u prosjeku imaju neutralne stavove prema imigrantima. Ipak, među njima postoje i oni/e koji/e pokazuju veću zatvorenost prema imigrantima. Percepcija imigranta kao *ekonomsko–kulturne prijetnje* najizraženija je kod učenika koji su uvjereni vjernici i prihvaćaju sve što njihova vjera uči, koji se opredjeljuju za desnu političku opciju te kod onih koji pokazuju visoko izraženi *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam*. Jednako tako, ti su učenici/e uz one koji pohađaju trogodišnje strukovne škole izrazili i veću društvenu distancu prema imigrantima. Naposljetku se zaključuje da bi u kontekstu ovog istraživanja kulturna objašnjenja zatvorenosti prema imigrantima mogla imati veću ulogu nego li ekonomska.

Ključne riječi: stavovi prema imigrantima, ekonomsko-kulturna prijetnja, društvena distanca, vrijednosti, mladi

Youth attitudes towards immigrants based on the empirical research on the sample of final classes of high schools in Zadar

Abstract

The purpose of this paper is to examine attitudes towards immigrants because, in the future there may be an increasing need for foreign workers and greater inflow of immigrants into Croatia. This paper is based on the results which are obtained by questionnaire in the empirical research conducted on quota sample of the final grade students of secondary schools in Zadar (N = 372). Using factor analysis three factors were obtained. Two factors were used in further analysis: *social distance* and *perception of economic-cultural threat*. In the central part of the paper we were searching for relationship of these factors with the socioeconomic, sociodemographic and sociocultural features of the students, as well as the relationship of these factors with the expressed traditional values measured by religious self-determination, gender conservatism and national exclusiveness. It is concluded that students have neutral attitudes toward immigrants. However, among them there are those who show greater hostility toward immigrants. The perception of immigrants as *economic-cultural threat* is most prevalent in students who are convinced believers and accept everything that their religion teaches, those who are for the right political option, and those who show highly expressed *gender conservatism* and *national exclusiveness*. Likewise, these students, along with those attending three-year vocational schools, also expressed greater *social distances* towards immigrants. Finally, it is concluded that, in the context of this research, cultural explanations of the negative attitudes toward immigrants could be more satisfying than economical.

*Key words***:** attitudes towards immigrants, economic-cultural threat, social distance, values, youth

Nužnijom je nego ikada postala zadaća da se u drugome i u drugosti nauči prepoznati ono zajedničko. U našem svijetu koji se sabire na sve užem prostoru susreću se duboko različite kulture, religije, običaji, vrijednosti. Bilo bi iluzorno vjerovati da bi ljudski suživot na ovom planetu koji postaje sve užim mogao regulirati samo racionalan sistem korisnosti, tako reći neka vrst religije svjetskog gospodarstva.

Hans-Georg Gadamer

1. Uvod

Iako se u široj javnosti migracije želi predstaviti kao novi fenomen one to svakako nisu. Na to opominje i Milan Mesić (2002) podsjećajući da je povijest kako Europe, tako i drugih prostora, nekad češće a nekad rjeđe povezana s određenim migracijskim tokovima. U tom se kontekstu, nastavlja autor, čini da su prošle migracije izbrisane iz kolektivne memorije, jednim dijelom sigurno zbog toga što su se mnoge europske zemlje teško suočile s time da su postale imigracijske zemlje.

Mnoge od tih zemalja već dugo vremena susreću se s povećanim priljevom imigranata, a s time i različitim problemima prilikom procesa integracije imigranata u svoja društva. Kao odgovor na to, službene migracijske politike konstruiraju se na dva načina. S jedne strane donose se pravovremene i prethodno promišljene politike s programskim ciljevima, s druge strane donose se *ad hoc* mjere koje su najčešće rezultat naglih i iznenadnih migracijskih tokova na koje određene zemlje nisu pripremljene (v. npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Podizanje ograde na granicama pojedinih država kao jednim od odgovora na migracijsku krizu u drugoj polovini 2015. i početkom 2016. godine jedan je od drastičnih primjera *ad hoc* mjera.

Autori koji se bave problemom migracija u Hrvatskoj napominju da se unatoč tome što je Hrvatska tradicionalno emigracijska zemlja, nakon njezina pristupanja Europskoj uniji (EU) i sve težih društvenih i ekonomskih okolnosti u afričkim i bliskoistočnim zemljama, može očekivati da će i u Hrvatskoj doći do određenog porasta, ne samo tranzitnih tokova već i broja imigranata. Uporište za ovu pretpostavku može se pronaći ako se pogleda promjena migracijskih obrazaca u drugim tradicionalno emigracijskim zemljama, onima srednjoistočne i južne Europe (usp. npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012).

Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes (2012) smatraju da prilikom izgradnje državne politike prema imigrantima na umu valja imati službene politike Europske unije i pojedinih

zemalja njezinih članica ali da se svakako ne treba na to i ograničiti. Stoga se zalažu da je potrebno poznavati stavove sudionika integracijskih procesa, budući da su oni ti na čije će se živote te migracijske politike odraziti. Može se reći kako uspješna integracija s jedne strane ovisi o spremnosti imigranata da sudjeluju u tom procesu, a s druge strane da taj proces ovisi o otvorenosti domaćeg stanovništva te njihovim stavovima i predrasudama prema integraciji i imigrantima.

Ovo istraživanje, kao i neka druga (v. npr. Čačić- Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012), polazi od ideje da je za uspješnu integraciju ovaj fenomen potrebno sagledati kroz koncept dvosmjerne integracije. On u obzir uzima obje grupe, i one domaće i one imigrantske te na taj način bolje utvrđuje potencijalne probleme prilikom integracije imigranata (v. npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Iako se u obzir trebaju uzeti obje grupe, ovaj rad empirijski istražuje stavove domicilnog stanovništva.

U ovom radu pokušat će se utvrditi stavovi učenika i učenica završnih razreda srednjih škola u Zadru prema imigrantima. Nadalje, ispitat će se različita obilježja sudionika/ca istraživanja za koja se smatra da bi se mogla povezati s razlikama u stavovima prema imigrantima između pojedinih skupina. Iz tog razloga analizirat će se povezanost sociodemografskih, sociokulturnih i socioekonomskih obilježja, kao i tradicionalnih vrijednosnih orijentacija s obilježjima izraženih stavova prema imigrantima i izraženom društvenom distancom prema njima.

Osim ovih, moglo bi se reći, preddispozicijskih čimbenika koji su povezani s oblikovanjem stavova prema imigrantima, prilikom interpretacije u obzir treba uzeti i specifične okolnosti u Hrvatskoj. Zato se u radu govori o specifičnostima hrvatske tranzicije (Offe, 1994; Tomić-Koludrović i Petrić, 2007) i obilježjima migracijske krize koja je na hrvatskom tlu trajala tijekom zadnjeg tromjesečja 2015. i prvog tromjesečja 2016. godine. Posebno se govori i o, istraživanjima utvrđenim, specifičnostima mlađe populacije u Hrvatskoj i utjecaju svjetske ekonomske krize na njih (Ilišin i dr., 2013).

Nakon što u teorijskoj koncepciji rada prikažemo navedena obilježja, navesti ćemo ciljeve i hipoteze, metodologiju i instrumente koji su se koristili u istraživanju te prezentirati rezultate istraživanja. Nakon toga, u raspravi ćemo pokušati interpretirati dobivene rezultate u usporedbi s rezultatima prijašnjih sličnih istraživanja, osobito onih o kojima se govori u teorijskoj koncepciji rada. Naposljetku se zaključuje da učenice i učenici u prosjeku izražavaju neutralne stavove prema imigrantima, ali da među njima ipak postoje oni/e pojedinci/ke koji

izražavaju veću zatvorenost prema imigrantima. Oni su u manjoj mjeri otvoreni za dolazak imigranata, za bliskije kontakte s njima te ih u većoj mjeri percipiraju kao ekonomsko-kulturnu prijetnju. To su učenici koji dolaze iz trogodišnjih strukovnih škola, opredjeljuju se za desnu političku opciju, oni koji se samoidentificiraju kao religiozni i prihvaćaju sve što njihova vjera uči te oni koji iskazuju tradicionalne vrijednosne stavove.

2. Teorijska koncepcija rada

Teorijski dio rada započet ćemo s prikazom pojedinih teorija pomoću kojih se često pokušava objasniti zatvorenost domicilnog stanovništva prema imigrantima. Pritom ćemo naglasak staviti na koncepte *percepcije ekonomsko-kulturne prijetnje* i *društvene distance*. Nakon toga ćemo, kao što je i najavljeno, prikazati neka obilježja hrvatskog tranzicijskog i posttranzicijskog razdoblja, obilježja ekonomske situacije u Hrvatskoj i relevantne podatke o migracijama i migracijskoj krizi. Na kraju ćemo, budući da se ispituju stavovi srednjoškolskih učenika/ca prema imigrantima, nešto reći i o specifičnostima mladih u Hrvatskoj.

2.1. Stavovi prema imigrantima

Prilikom istraživanja stavova prema imigrantima često se želi utvrditi stupanj u kojem stanovništvo zemlje primitka percipira imigrante kao prijetnju (Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007; Meuleman, Davidov i Billiet, 2009; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012; Župarić-Iljić i Gregurović, 2013) te *društvena distanca*, odnosno stupanj prisnosti koji je domaće stanovništvo spremno ostvariti s imigrantima što u mnogočemu govori i o njegovim predrasudama (Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012).

Percepcija imigranata kao prijetnje nerijetko se ističe kao najvažniji prediktor antiimigracijskih stavova, a najčešće se istražuje preko dva aspekta prijetnje, *realnog* i *simboličkog* (Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007; Čačić- Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). *Realni* aspekt prijetnje odnosi se na sukob oko različitih, najčešće ekonomskih, resursa između imigranata i domaćeg stanovništva, a *simbolički* aspekt na određena kulturna obilježja kao što su norme, simboli i vrijednosti, kojima pripadnici domaćeg stanovništva ponekad pridaju veću važnost nego osobnim interesima (Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004; Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007; Čačić- Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). U istraživanjima se često govori o kombiniranoj *percepciji ekonomsko-kulturne prijetnje* koja uključuje i simboličke i realne čimbenike. To nikako ne znači da jedna od te dvije dimenzije u

pojedinom društvenom kontekstu nema veću važnost pri objašnjenju veće zatvorenosti prema imigrantima (Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007).

Prema nekim autorima (Quillian, 1995; Meuleman, Davidov i Billiet, 2009) *teorija realističnog sukoba* najbolje konceptualizira fenomen *realne percepcije prijetnje*. Prema toj teoriji određena grupa (u našem slučaju učenici/e završnih razreda srednjih škola) svoje negativne stavove prema drugoj grupi (imigrantskim radnicima) temelji na percepciji druge grupe kao prijetnje u natjecanju za određene resurse za koje smatra da pripadaju samo njoj. Natjecanje se u najvećoj mjeri odvija oko ekonomskih resursa ali također uključuje i borbu za određeni status i moć (Quillian, 1995; Meuleman, Davidov i Billiet, 2009).

Treba navesti da je *percepcija realne prijetnje* subjektivne prirode pa se na nju može gledati kao na svojevrsnog posrednika između realnog stanja i negativnih ili pozitivnih stavova prema migrantskim radnicima (Bobo, 1983; Meuleman, Davidov i Billiet, 2009). Čimbenici koji su u velikoj mjeri povezani sa stupnjem subjektivne percepcije prijetnje, a time i potencijalnog natjecanja za resurse jesu stvarni gospodarski uvjeti i veličina migrantske (manjinske) grupe. Ekonomski uvjeti pritom se najčešće sagledavaju kroz stopu BDP-a i stopu nezaposlenosti. Kada se govori o veličini grupe, smatra se kako se druga grupa percipira većom prijetnjom što je ona mnogobrojnija (Meuleman, Davidov i Billiet, 2009).

Dakle, prema *teoriji realističnog grupnog sukoba* pripadnici dominantne skupine misle da imaju isključivo pravo na određene resurse pa reagiraju neprijateljski u onim slučajevima u kojima smatraju da su za to pravo zakinuti (Čačić-Kumpes, Gregurević i Kumpes, 2012). Za očekivati je i to da će domaće stanovništvo pokazivati veću odbojnost prema imigrantskoj grupi u razdobljima gospodarskih kriza. Jedan od argumenata za takvo očekivanje je i to što su visoka razina nezaposlenosti i nizak životni standard (do kojih dolazi u razdobljima ekonomske recesije) vrlo dobar prediktor negativnih stavova prema imigrantima (Esses, Jackson i Armstrong, 1998, prema Čačić-Kumpes, Gregurević i Kumpes, 2012; Meuleman, Davidov i Billiet, 2009).

Osim ovih, realnih (ekonomskih) čimbenika koji utječu na percepciju migrantskih radnika kao prijetnje, spomenuli smo i simboličke čimbenike koji se odnose na kulturna obilježja. Simboličkim čimbenicima smatraju se vrijednosti i običaji migrantskih radnika za koje se misli da bi mogli ugroziti dominantne društvene vrijednosti i sklad u društvu primitka. Polazište takve percepcije imigrantske prijetnje jest ideja da bi tradicionalne društvene vrijednosti mogle biti ugrožene zbog mogućih većih demografskih promjena koje bi posljedično mogle dovesti do

političkog, ekonomskog i kulturnog probitka migrantske grupe (v. npr. Bulat, 1995). Takvi negativni stavovi, vezani uz osjećaj kulturne prijetnje, govore o ekskluzivističkom shvaćanju vlastite kulture pa se u takvom slučaju može govoriti i o etnocentrizmu i nacionalnom ekskluzivizmu pripadnika dominantne nacionalne grupe, odnosno domaćega stanovništva (v. npr. Sekulić, 2012).

Percepciju imigranata kao simboličke prijetnje moglo bi se objasniti i uz pomoć *teorije društvenoga identiteta*. Prema toj teoriji svaki pojedinac u društvu teži tome da sebe pozitivno percipira, a kako bi to učinio on pozitivno percipira i grupu kojoj pripada i s čijim pripadnicima dijeli određene sličnosti. Težeći tome da svoju grupu percipira pozitivno, događa se i to da druge grupe može percipirati negativno (Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004). U ovom radu nećemo se detaljnije baviti *teorijom društvenog identiteta*, ali svakako valja imati na umu da su pitanja vezana uz identitet povezana s *percepcijom simboličke prijetnje* stoga što osnove (društvenog) identiteta ne mogu biti nepovezane s vrijednostima i normama kao ključnim obilježjima kulture. Pritom, nije nužno da je shvaćanje tih obilježja ekskluzivističko u odnosu prema Drugima.

U istraživanjima stavova prema imigrantima provedenima u Hrvatskoj i Europi ne dobivaju se jednaki rezultati kad je riječ o važnosti ekonomskih i kulturnih objašnjenja antiimigracijskih stavova. Meuleman, Davidov i Billiet (2009), primjerice, izdvajaju sljedeće čimbenike za koje smatraju da su često povezani s antiimigracijskim stavovima: razinu obrazovanja, ekonomske interese, religioznost, vrijednosti, percipiranu prijetnju, desnu političku samoidentifikaciju te ekonomski (situacijski) kontekst i veličinu imigrantske grupe. Ipak, postoje i suprotni slučajevi u kojima, primjerice, razina obrazovanja (v. Halperin, Canetti-Nisim i Pedahazur, 2007), stopa BDP-a (v. Meuleman, Davidov i Billiet, 2009) ili ekonomski uvjeti (v. Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004) nisu povezani s izgradnjom antiimigracijskih stavova.

U Hrvatskoj se također razlikuju rezultati istraživanja stavova prema potencijalnim imigrantima. Franc, Šakić i Kaliterna-Lipovčan (2010, prema Župarić-Iljić i Gregurović, 2013) smatraju da se zatvorenost prema imigrantima, u hrvatskom kontekstu, može shvatiti kao sinergija ekonomske, kulturne i sigurnosne prijetnje, ali da je percepcija ekonomske prijetnje najvažnija odrednica stavova prema imigraciji i imigrantima. S druge strane, prema Šramu (2010), u hrvatskom slučaju kulturna objašnjenja imaju primat nad ekonomskima jer stavljaju naglasak na nacionalni integritet koji je bitna dimenzija hrvatskog društva. Prema Gregurović, Kuti i Župarić-Iljiću, (2016) pokazuje se kako se i u istočnoj Hrvatskoj može govoriti o

značajnoj percepciji imigranata kao kulturne prijetnje. U njihovu istraživanju vrijednosna orijentacija prema konzervativizmu je, uz političku orijentaciju, najviše povezana s negativnim stavovima prema imigrantima i tražiteljima azila. Pritom, samoprocijenjeni socioekonomski status i radni status uopće se nisu pokazali značajnima u oblikovanju antiimigrantskih stavova. To istraživanje potvrđuje i rezultate istraživanja provedenoga 2009. godine na nacionalnom uzorku u kojem su se kao najvažniji prediktori etničke distance prema imigrantima i antiimigracijskih stavova srednjoškolaca, i njihovih roditelja, pokazali religijska samoidentifikacija, političko opredjeljenje i vrijednosti (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014).

Nadalje, Župarić-Iljić i Gregurović (2013) u istraživanju stavova prema azilantima na studentskoj populaciji, potvrđuju sličan rezultat budući da su utvrdili da se negativni stavovi prema tražiteljima azila prvenstveno vežu uz percepciju društvene i kulturne prijetnje zamišljenom nacionalnom identitetu (ali i uz percepciju zdravstveno-ekonomske prijetnje). Razmatrajući slične probleme Katunarić (2003, prema Župarić-Iljić i Gregurović, 2013) smatra da se takvi stavovi provlače kroz etnocentrične i nacionalističke politike isključivanja svih drugih skupina koje se ne uklapaju u homogeno shvaćanje nacije kao produžetka etnosa. Tome bi se moglo nadodati da su nacionalizam i nacionalna isključivost postali dio *svijeta života* većine hrvatskih građana tijekom devedesetih godina (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). O tome će biti riječi u sljedećem poglavlju posvećenom tranzicijskom razdoblju u Hrvatskoj.

Prije toga, valja podsjetiti da, kao što upozoravaju Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes (2012), stavovi hrvatskih građana/ki prema imigrantima, odnosno stranim radnicima, u vrijeme njihova istraživanja (kao i ovoga) uglavnom nisu posljedica realnog iskustva već predodžbe o potencijalnom iskustvu. U istraživanju čiji se rezultati analiziraju u ovome radu nastojalo se što bolje ispitati spremnost sudionika/ca istraživanja na odnose s imigrantskim radnicima. Stoga se, osim njihove percepcije imigranata kao prijetnje, ispitivalo i u kojoj su mjeri spremni na bliske odnose s imigrantima, odnosno *društvenu distancu* prema njima

Koncepcija *društvene distance* u određenoj mjeri sliči, ali se i razlikuje od prethodno razmatrane koncepcije *percepcije ekonomsko-kulturne prijetnje* (unutar koje se mogu analizirati i realni i simbolički aspekti percepcije prijetnje). *Društvena distanca*, koju je izvorno konceptualizirao Park, najistraživanija je mjera stavova koji govore o predrasudama istraživane populacije koja percipira pripadnike druge grupe različitima prema društvenoj, „rasnoj“,

etničkoj ili nacionalnoj osnovi (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Kao i kod percepcije pojedinih društvenih skupina kao *ekonomsko-kulturne prijetnje* istraživanja pokazuju da je natjecanje za političke, društvene, ekonomske i kulturne resurse povezano s razinom *društvene distance* (Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007). Osim toga, koncepcija *percepcije ekonomsko-kulturne prijetnje* može pomoći prilikom razumijevanja predrasuda koje se često mjere pomoću *društvene distance* (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Neki autori smatraju kako se o izraženoj *društvenoj distanci* može govoriti ne samo kao predrasudama već i u smislu svojevrsnog obrambenog mehanizma koji u realnim odnosima pojedincima smanjuje osjećaj prijetnje od, njima, stranih pojedinaca i skupina. Pritom, moglo bi se reći kako veliku važnost ima odnos između osjećaja sigurnosti koji iskazivanje *društvene distance* donosi i motivacijskih sklopova za njeno iskazivanje koji mogu biti povezani sa širim društvenim kontekstom (Buba i Hoog, 2009; Inglehart, 1997, prema Šram, 2010).

Smanjivanje predrasuda često je povezano s međugrupnim kontaktom koji je obilježen prijateljskim odnosom (Pettigrew, 1998; v. npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012) pa je i zbog toga zanimljivo pogledati na koju razinu bliskosti su spremni/e određeni/e sudionici/e istraživanja. Naime, kako bi već spominjana dvosmjerna integracija bila uspješna potrebno je stvoriti okružje koje će omogućiti barem početne uvjete za prijateljski odnos s drugim grupama, u ovom slučaju migrantskim radnicima (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Ne samo da međugrupni kontakt može reducirati negativne stavove prema „drugima“ i „drugačijem“ već, prema nekim istraživanjima (Stefaniak i Bilewitz, 2016) čak je i indirektno poučavanje (djece) o multikulturnoj prošlosti povezano s oblikovanjem otvorenijih i pozitivnijih stavova prema „drugima“ pa bi bilo logično da se i u školama provode politike jačanja povjerenja i smanjivanja predrasuda.

Spomenuto istraživanje (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012) provedeno 2009. godine u Hrvatskoj na nacionalnom uzorku punoljetnih građana, pokazuje visoku prosječnu *društvenu distancu* prema migrantskim radnicima (na Bogardusovoj kumulativnoj skali *društvene distance*) te nam govori da je prosječno najbliskiji odnos na koji su punoljetni građani Hrvatske spremni s migrantskim radnicima taj da budu suradnici na poslu. Nadalje, istraživanje je pokazalo da najveću društvenu distancu prema stranim radnicima pokazuju žene, sudionici istraživanja stariji od 30 godina, s nižim stupnjem obrazovanja, lošijeg samoprocjenjenog socioekonomskog statusa te oni iz manjih mjesta (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012).

Na prethodnim stranicama pokušali smo ukratko opisati temeljne značajke teorijskih koncepcija pomoću kojih smo ispitali stavove sudionika/ca ovog istraživanja. To su *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje* i *društvena distanca*. Prije nego li u naše istraživanje smjestimo specifičnu populaciju mladih u Hrvatskoj reći ćemo ponešto o migracijskim obrascima relevantnima za ovo istraživanje kao i o hrvatskom društveno-povijesnom kontekstu koji se uzima kao važan čimbenik oblikovanja stavova kod starije i, neizravno ali ne i manje bitno, kod mlade populacije.

2.2. Neka obilježja hrvatskog tranzicijskog i posttranzicijskog razdoblja

Istraživanja pokazuju mnoge proturječnosti u suvremenom hrvatskom društvu, a na stvaranje tih proturječnosti veliki utjecaj imao je proces tranzicije, odnosno prijelaz iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) u samostalnu Republiku Hrvatsku (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007; Puzić i Bezinović, 2011). Offe (2004) navodi kako je specifičnost ove tranzicije taj što su trostruku tranziciju pratile ratne okolnosti i velika socijalna nesigurnost. Pritom, pod trostrukom tranzicijom, misli se na (1) prijelaz iz federalne republike u samostalnu republiku, (2) prijelaz iz jednostranačkog političkog sustava u višestranački te (3) prijelaz gospodarskog sustava iz samoupravnog gospodarstva u tržišno gospodarstvo.

Osim ovih promjena u sustavu, građani Hrvatske su do 1995. godine u svakodnevnom životu proživljavali teške trenutke. Na ratne okolnosti i veliku socijalnu nestabilnost nadovezala se netransparentna privatizacija koja je odudarala od ionako problematičnih zakonskih propisa, a prema *Izvješću* Državne revizije čak je 85% privatizacije obavljeno netransparentno (v. Izvješća, 2005, prema Tomić-Koludrović i Petrić, 2007). U tom kontekstu, Katunarić (1996, prema Tomić- Koludrović i Petrić, 2007) tvrdi kako se u Hrvatskoj nije ni pokušala stvoriti iluzija masovne privatizacije koja bi barem u nekoj određenoj mjeri smanjila ogorčenost građana.

Socijalni uvjeti na početku tranzicije dodatno su osnažili retradicionalizaciju koju je poticala politička elita (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007). Retradicionalizacija je podrazumijevala i političko zagovaranje etničkog nacionalizma koji je za cilj imao nacionalnu homogenizaciju, a nakon što je došlo do odbacivanja vrijednosti socijalističkog sustava nije došlo do konsenzusa o društveno poželjnim liberalno-demokratskim vrijednostima (Ilišin, 2002, prema Puzić i Bezinović, 2011). Od 1991. do 2010. događa se konstantni pad potpore liberalizmu, a da istodobno nema smanjivanja potpore *nacionalnom ekskluzivizmu* (Sekulić, 2012). U tom smislu Sekulić zaključuje da se retradicionalizacija javlja kod onih vrijednosnih

dimenzija koje su „pod utjecajem političkog redefiniranja ideološkog prostora“ (Sekulić, 2012: 255).

Nacionalna homogenizacija nakon raspada SFRJ povezana je, kako s retradicionalizacijom tako i s modernizacijom. „One vrijednosne dimenzije koje su izravno povezane s dimenzijama identiteta retradicionaliziraju se, a one koje su malo udaljenije od identitetske jezgre moderniziraju se“. (Sekulić, 2012: 231). Raspad Jugoslavije utjecao je tako na pojačanu nacionalnu identifikaciju koju je pratilo i sve veće izražavanje religioznosti, koja se pak može gledati i kao nacionalistički označitelj.[1]

Tranzicija je tako dovela i do velikog pomaka u iskazivanju religijske orijentacije. Ne samo zbog otvaranja novog religijskog prostora pomoću kojeg se to uistinu i moglo promijeniti već i zbog toga što se religijskim obredima jednim dijelom pokazivala i odanost novoj (desnoj) vlasti koja je religiju čvrsto uklopila u svoj ideološki i svjetonazorski okvir (Tomić- Koludrović i Petrić, 2007). Vrcan (2001) tvrdi da je u tranziciji došlo do desekularizacije čitavog društvenog svijeta i to u većoj mjeri nego li se to dogodilo u ostalim postkomunističkim zemljama. Pritom, kada govori o desekularizaciji (između ostalog) misli na to da u dimenziji civilnog društva izražavanje religioznosti gotovo pa postaje izražavanje društvene normalnosti. Veza ljudi s Crkvom i religijom na taj način postaje javno značajna. Posljedično, ovdje opisani sklop mogao bi biti povezan s iskazivanjem ekskluzivističkog shvaćanja vlastite kulture a time i odbijanja imigranata na temelju kulturnih različitosti.

Tomić- Koludrović i Petrić (2007) navode kako je u Hrvatskoj (ali i drugim zemljama bivše Jugoslavije) došlo do stvaranja novog sloja političkih elita dok je srednji sloj osiromašio. Na taj način došlo je do sve većeg broja ljudi u nepovoljnoj socijalnoj situaciji što je dodatno pojačao i utjecaj rata. Dakle, najveći teret tranzicije pao je na donje slojeve društva. Imajući na umu važnost primarne socijalizacije za očekivati je da će se upravo pripadnici tih slojeva i njihovi potomci osjećati ugroženije pri dolasku imigranata.

2.3. Neka obilježja ekonomske situacije u Hrvatskoj

U kontekstu objašnjenja *realne percepcije prijetnje* čini se bitnim naglasiti kako se za vrijeme rata urušavaju industrijska proizvodnja i društveni proizvod (s time da se između 1980. i 1990. godine ostvarivala nulta stopa društvene proizvodnje), a na stanje prije rata Hrvatska

[1] Istraživanja u Hrvatskoj pokazuju usku povezanost *nacionalnog ekskluzivizma*, religioznosti i *rodnog konzervativizma*. Navedene tri dimenzije vrijednosnih orijentacija mogu se smatrati pokazateljima tradicionalizma (v. Sekulić, 2012).

dolazi tek oko 2005. godine (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007). Promišljajući ovo u kontekstu Inglehartove teorije modernizacije, opadanje prihvaćanja modernizacijskih vrijednosti događa se prvenstveno zato što pada standard, a povećava se materijalna i egzistencijalna nesigurnost (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007). Nakon što su navedeni ekonomski pokazatelji došli na predratni nivo, dakle nakon 25 godina stagnacije, brzo dolazi do svjetske ekonomske krize.

Hrvatska je jedna od onih zemalja koje su duže bile pogođene krizom, koja je samo nastavila prethodne ekonomske probleme i nesigurnost. Ekonomska situacija u tranzicijskom razdoblju i svjetska ekonomska kriza do koje dolazi nakon tog razdoblja ostavili su posljedice i na mlade, a prema nekim istraživanjima većina mladih u prvi plan stavlja probleme socioekonomske i egzistencijalne naravi (Ilišin i dr., 2013). Osim socijalnih, političkih i ekonomskih kriza koje su u Hrvatskoj prisutne već duže vremena (Sekulić, 2011) po medijima je u vrijeme neposredno prije provedbe istraživanja za potrebe ovoga rada, veoma aktualna bila i migracijska/izbjeglička kriza.

2.4. Migracije i migracijska kriza

Već smo naglasili da europske tradicionalno emigracijske zemlje teško prihvaćaju činjenicu da su postale imigracijske zemlje. Oko 1, 2 milijuna izbjeglica koje su 1989. prešle s Istoka na Zapad bile su među posljednjim migrantima koji su na Zapadu dočekani s dobrodošlicom. Bilo je to, prema Mesićevim (2002) riječima, ponajviše stoga što ih se promatralo kao „saveznike“ protiv socijalističkog režima. Nakon toga na doseljavanje imigranata, uključujući izbjeglice, počinje se gledati kao na „masovnu najezdu“ koja će ugroziti ekonomsko i kulturno bogatstvo Zapada. Tako devedesetih godina 20. stoljeća međunarodne migracije postaju važno sigurnosno pitanje Europske unije i već tada dolazi do neravnomjernog raspoređivanja imigranata unutar država članica (Mesić, 2002).

Izbjeglički se i imigracijski problemi u Europi već dugo vremena ne rješavaju valjano i pravodobno, a migracijska kriza samo je naglasila njihovu važnost. To je problem Europske unije (EU) već nekoliko desetljeća, a rješenje neuspješno traži i izvan svojih granica. Europska unija većinom donosi mjere koje se usmjeravaju na kontrolu migracijskih i izbjegličkih kretanja. Na taj način u velikoj mjeri zanemaruje zaštitu imigranata i izbjeglica te dovodi u pitanje temeljna načela Europske unije.[2] Ipak, takva je politika kontinuirano na europskoj političkoj sceni duže vrijeme. Većina mjera usmjerena je na sprječavanje ulaska izbjeglica i

[2] Tiha podrška protudemokratskom režimu u Turskoj samo je jedna od bitnih stavki koja dovodi u opasnost ideju Europe (Baričević, 2015).

drugih imigranata prema teritoriju država-nacija članica Europske unije. Nedostatak suradnje između država po ovom pitanju predstavlja veliki problem za daljnji napredak EU, a bez zajedničkih reformi imigracijskog sustava ovaj će problem konstantno predstavljati prijetnju Europskoj uniji kao cjelini (Baričević, 2015).

Iako je to teško procijeniti, između rujna 2015. i ožujka 2016. oko 700 000 migranata prošlo je Balkanskom rutom[3] prema Zapadnoj Europi. U tom kontekstu i Hrvatska je bila samo prostor tranzita u kojem je jako malo migranata i izbjeglica zatražilo azil (Šelo Šabić i Borić, 2016). Unatoč tome, može se očekivati da će i Hrvatska postepeno, iz tradicionalno emigracijske zemlje, postati imigracijska zemlja. Predviđanja govore da bi srednja vrijednost migracijskog salda u 2030. godini mogla iznositi oko +2,5 ‰ (Fargues i Salinari, 2011, prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012).

Istraživanje čiji se rezultati analiziraju u ovome radu provedeno je dva mjeseca poslije velikog migrantskog vala koji je u medijima okarakteriziran kao izbjeglička/migracijska kriza, a na čijoj se putanji našla i Hrvatska. To je prva izbjeglička kriza na prostoru Hrvatske od okončanja rata koji je uslijedio nakon raspada SFRJ. Iako je krajem 2015. i početkom 2016. godine intenzitet izbjegličkih i općenito migracijskih kretanja prema Europskoj uniji bio velik, analitičari smatraju da razmjeri migracijske krize nisu za EU toliko dramatični koliko se to u javnom diskursu pokušavalo nametnuti. Većina izbjeglica se nalazila izvan Europske unije (Baričević, 2015).

Prije migracijske krize, javnost u Hrvatskoj nije imala mnogo uvida u dinamiku europskih migracija te su joj sva ta događanja mogla biti pomalo iznenađujuća. Na početku migracijske krize hrvatski mediji su, općenito govoreći, prikazivali migrante u pozitivnom svijetlu, izvještavajući o nesretnoj sudbini ljudi koji su prisiljeni na bijeg iz svoje domovine. Također, mediji u Hrvatskoj su povlačili i paralelu s ratnim zbivanjima 1990-tih godina i tadašnjom izbjegličkom/prognaničkom situacijom. Ipak, nakon terorističkih napada u Francuskoj (na noćni klub Bataclan u Parizu) i prikaza zlostavljanja mladih djevojaka u Njemačkoj (u Kölnu) za koje su optuživali imigrante, mediji su sve više počeli govoriti o sigurnosnim rizicima i potencijalnoj prijetnji. Početna pozitivna slika imigranata iako nije u potpunosti nestala, počela je polako opadati (Šelo-Šabić i Borić, 2016). Takva medijska prikazivanja svakako su ostavila traga u čitavom hrvatskom društvu. Zbog toga smo u

[3] Nakon dolaska u Grčku imigranti su svoj put prema europskim centrima, ponajviše Njemačkoj, nastavljali kroz Makedoniju, Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju (Baričević, 2015).

istraživanju ispitali i izvore od kojih mladi dobivaju informacije o imigrantima, azilantima i migracijskoj krizi.

2.5. Neka obilježja populacije mladih u Hrvatskoj

U sociološkim istraživanjima, kategorija dobi i dobnih skupina razumijeva se kao element društvene stratifikacije i diferencijacije (Parsons, 1972, prema Ilišin i Radin, 2007). Svaka dobna skupina određena je vlastitim ekonomskim, političkim i kulturnim obilježjima, navikama i položajem (Ilišin i Radin, 2007). Polazeći od toga, naše istraživanje pokušalo je zahvatiti specifična obilježja i vrijednosti sudionika/ca istraživanja za koje smo pretpostavili da bi mogle biti značajno povezane s izražavanjem antiimigracijskih stavova. Pritom smo naglasili i potencijalne „situacijske okidače" koji se odnose na društvene situacije koje u pojedinim trenutcima mogu biti povezane s oblikovanjem stavova (v. Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004). To se prvenstveno odnosi na specifičnosti koje se javljaju u kontekstu Hrvatske, a govore o kulturnim obrascima, migracijskoj i ekonomskoj krizi i sl.

Ponajprije je bilo potrebno steći uvid u istraživanja mladih u Hrvatskoj koja Tonković, Krolo i Marcelić (2014) dijele na dvije temeljne tradicije s obzirom na njihova polazišta u istraživanjima mladih. S jedne strane, to su istraživanja mladih kao homogene skupine koja se u širi društveni okvir uklapa kao potencijalni problem i/ili resurs te, s druge strane, istraživanja koja shvaćaju mlade kao heterogenu skupinu u kojoj postoje različiti orijentacijski okviri unutar kojih dolazi do odbijanja i/ili prihvaćanja različitih životnih stilova.

Unatoč tome što se tradicija istraživanja može promatrati na ovaj način, većina autora naglašava slične segmente koje smatraju značajnima prilikom razumijevanja pozicije u kojoj se mladi danas nalaze. Pritom se najveći naglasak stavlja na razdoblje tranzicije. Prateći liniju argumentacije da negativni stavovi prema imigrantima mogu rasti na temeljima ekonomske nesigurnosti i kulturnog ekskluzivizma (v. npr. Župarić-Iljić i Gregurović, 2013), i ovdje ćemo prikazati neke radove koji govore o povezanosti stavova mladih s tranzicijskim promjenama kroz ta dva elementa.

Promatrano s ekonomskog aspekta, u gotovo svim tranzicijskim društvima tržište rada šalje mladima nedokučive i nesigurne zahtjeve na temelju kojih mladi teško mogu racionalno odlučiti o svojoj daljnjoj sudbini. Pritom, raste nezaposlenost, a izgradnja karijere većini izgleda nemogućom zbog zapošljavanja na privremenim poslovima koji ne odgovaraju njihovim zahtjevima i obrazovanju. U tom kontekstu mladi često ovise o roditeljima i bliskim prijateljima

prilikom dobivanja željenih poslova i rješavanja stambenog pitanja (Roberts, 2003, prema Ilišin, 2007).

Kako smo prethodno već naveli, u kulturi se dogodio pomak prema retradicionalizaciji (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007; Sekulić 2011; Sekulić, 2012) koji se može shvatiti i kao svojevrsno spajanje izraženije religioznosti i procesa nacionalne homogenizacije koje je odgovaralo tadašnjoj političkoj eliti (Sekulić, 2011; Sekulić, 2012). Posljedično, moguće je uočiti dominaciju tendencije reduciranja hrvatske kulture na „monolitno-konzervativni okvir razumijevanja kulture kao izvora nacionalnog identiteta“(Tonković, Krolo i Marcelić, 2014: 291).

Iako sudionici/e ovog istraživanja nisu izravno sudjelovali/e u tranzicijskim procesima, religioznost i nacionalna homogenizacija i dalje su prisutni u društvu kao poželjne pojave (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). Moglo bi se pretpostaviti da je primarna socijalizacija tijekom koje se usvajaju temeljne vrijednosti, a koje u prosjeku ostaju stabilne čitav život djelovala kod mlađe generacije na prihvaćanje vrijednosti nastalih devedesetih godina (usp. Berger i Luckmann, 1992, prema Čačić-Kumpes i Kumpes, 2014). Dodatnu su prevagu kod ove populacije mogle imati posljedice ratnih okolnosti. Naime, Stringer i suradnici (2010, prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014) govore da roditelji imaju veću socijalizacijsku ulogu u onim područjima koja su pogođena sukobima. U tom kontekstu postoji mogućnost da su oni u većoj mjeri prenijeli nacionalističke stavove nego što su to učinili roditelji na područjima koja nisu bila pogođena sukobima. Takva dinamika djelovanja može se okarakterizirati i kao promicanje potrebe za oprezom pri čemu se također razvija i nepovjerenje prema vanjskim grupama (Hughes i suradnici, 2006, prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). Hughes i suradnici (2006) govore da se promicanje nepovjerenja, kao dio kulturne i etničke socijalizacije ne događa ravnomjerno kod svih dobnih skupina naglašavajući da je za razvoj razumijevanja određenih kulturnih identiteta potrebna i kognitivna zrelost, pa s porastom dobi kod djece dolaze i novi aspekti kulturne socijalizacije.

Općenito govoreći, čimbenici koji najviše diferenciraju mlade jesu stupanj maturacije, obrazovna postignuća i situacijske okolnosti. Istraživanja provedena u Hrvatskoj pokazuju da adolescenti, odnosno učenici srednjih škola, u većoj mjeri pokazuju tradicionalistička obilježja i slabije izgrađene (fluidnije) stavove od malo starije mlađe populacije. Ti stavovi su povezani i s rizičnim ponašanjem i orijentiranošću na manje zahtjevne sadržaje (Ilišin i dr., 2013). Nadalje, za izgradnju različitih stavova kod mlade populacije hrvatskih građana važnim se

pokazuje socijalno porijeklo[4] (Ilišin i dr., 2013), religioznost (Dragun, 2011; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014), politika[5] (Radin, 2007; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014) i vrijednosne orijentacije (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014) dok primjerice povezanost urbaniziranosti s pojedinim stavovima slabi zbog sve veće prisutnosti novih medija (Ilišin i dr. 2013).

Nepovoljni životni uvjeti u kojima se nalazi hrvatska mladež mogu se pronaći i kod njihovih vršnjaka u europskim zemljama. Može se pretpostaviti da to kod njih potiče svojevrsni osjećaj bespomoćnosti i tjeskobe. Naime, u Europskoj uniji stopa nezaposlenosti kod mladih, na kraju 2015. godine je iznosila 19,7 % (Eurostat, 2016). Ipak, specifični hrvatski tranzicijski kontekst mladima je donio još veću nesigurnost i rizik u posttranzicijskom razdoblju (Ilišin i dr., 2013).

Unatoč tim okolnostima, ne mora nužno značiti da ih mladi i percipiraju takvima. Novija istraživanja govore da mladi probleme percipiraju većima ukoliko su oni prisutniji u hrvatskom društvu. Mladi ističu različite ciljeve koji su svojevrsna mješavina tradicionalnih, simboličkih, modernih i postmodernih vrijednosti, što još jednom ukazuje na specifični hrvatski kontekst tranzicijskog i posttranzijskog razdoblja (Ilišin i dr., 2013). Istraživanja mladih ukazuju na to da se putanja društvene homogenizacije i kulturnog zatvaranja nastavlja uz istodobni porast netolerancije (Tonković, Krolo i Marcelić, 2014; Ilišin i dr., 2013). Od 2008. godine na ovamo, od kada je došlo do ekonomske krize, mladi su sve više zabrinuti za vlastitu budućnost percipirajući situaciju besperspektivnom, ističući socioekonomske i egzistencijalne probleme (Ilišin i Radin, 2007). Pritom, zabrinutost za socioekonomske probleme raste linearno s dobi. To nam govori da učenici/e u najmanjoj mjeri percipiraju socioekonomske probleme bitnima (Ilišin i dr., 2013). U tom smislu, kulturna objašnjenja bi se mogla pokazati važnijima pri interpretaciji antiimigracijskih stavova.

[4] Socijalno porijeklo ima važnu ulogu u izgradnji socioekonomske sigurnosti, pa oni pojedinci koji imaju bolje socijalno porijeklo u prosjeku imaju i veće šanse u pronalasku posla. To im, naravno, donosi i određenu sigurnost (Ilišin i dr., 2013).

[5] Radin (2007) naglašava da je mladež razočarana politikom i nezainteresirana za nju, a to može biti plodno tlo za privlačnost ekstremističkih ideja koje se pojavljuju na političkoj sceni i mogućnost da one brzo i efikasno iskoriste nedovoljnu kritičnost mlade generacije.

3. Ciljevi istraživanja

Istraživanjem koje je provedeno za potrebe ovog rada[6] htjeli smo ispitati stavove učenika i učenica završnih razreda srednjih škola u Zadru prema imigrantima. Specifični ciljevi istraživanja bili su sljedeći:

- utvrditi postoji li razlika u stavovima prema imigrantima s obzirom na pojedina sociodemografska, socioekonomska i sociokulturna obilježja.

- utvrditi postoji li razlika u stavovima prema imigrantima s obzirom na iskazane vrijednosne stavove.[7]

4. Hipoteze istraživanja

1. Učenice će pokazivati veću zatvorenost[8] prema imigrantima od učenika.
2. Učenici/e lošijeg samoprocjenjenog socioekonomskog statusa pokazivat će veću zatvorenost prema imigrantima nego li učenici/e boljeg samoprocjenjenog socioekonomskog statusa.
3. Učenici/e koji/e pohađaju trogodišnje strukovne škole pokazivat će veću zatvorenost prema imigrantima od učenika/ca koji/e pohađaju četverogodišnje škole i gimnazije.
4. Učenici/e čiji roditelji imaju niži stupanj obrazovanja pokazivat će veću zatvorenost od učenika/ca čiji roditelji imaju viši stupanj obrazovanja.
5. Učenici/e koji/e se samoidentificiraju kao religiozni/e pokazivat će veću zatvorenost prema imigrantima nego li učenici/e koji/e se samoidentificiraju kao nereligiozni/e.
6. Učenici/e koji/e se opredjeljuju za desnu političku opciju u većoj će mjeri pokazivati zatvorenost prema imigrantima nego li oni učenici/e koji/e se opredjeljuju za lijevu političku opciju ili za centar.
7. Učenici/e koji/e su skloniji/e izražavanju *rodnog konzervativizma* izražavat će veću zatvorenost prema imigrantima od onih koji/e nisu sklone izražavanju tih vrijednosti.
8. Učenici/e koji/e su skloniji/e izražavanju *nacionalnog ekskluzivizma* izražavat će veću zatvorenost prema imigrantima od onih koji/e nisu sklone izražavanju tih vrijednosti.

[6] Istraživanje je provedeno kao dio šireg istraživanja u kojem se osim stavova prema imigrantima ispitivalo stavove prema tražiteljima azila i stavove prema kulturnoj različitosti. Osim autora ovog rada u izradi upitnika i provedbi istraživanja sudjelovale su kolegice Antonia Čarija i Marina Premeru. Kolegica Čarija je istraživanje provodila u svrhu pisanja svog Završnog rada a kolegica Premeru u svrhu pisanja svog Diplomskog rada. Ovim putem im se zahvaljujem na pomoći.

[7] Unatoč tome što je početna namjera bila ispitati općenito vrijednosne stavove (od tradicionalnih do liberalnih i sl.), tijekom istraživanja i proučavanja literature i sličnih istraživanja u Hrvatskoj, odlučeno je da se stavovi prema imigrantima povežu samo s izraženim *rodnim konzervativizmom* i *nacionalnim ekskluzivizmom*. O tome će biti više riječi u nastavku teksta.

[8] Pod zatvorenošću prema imigrantima misli se na izražavanje stavova koji govore o izraženoj društvenoj distanci te percepciji imigranata kao ekonomske i kulturne prijetnje.

5. Uzorak i metodologija

5.1. Uzorak

Ovaj rad proizlazi iz empirijskog kvantitativnog istraživanja koje je provedeno krajem travnja i početkom svibnja 2016. godine u gradu Zadru. Istraživanje je provedeno na uzorku zadarskih učenika i učenica završnih razreda srednjih škola. Uzorak je sastavljen na temelju popisa srednjih škola u gradu Zadru, a u njegovoj izradi pazilo se na zastupljenost učenika/ca s obzirom na spol i tip škole[9] kako bi uzorak što vjernije predstavljao istraživanu grupu. Na takvom, kvotnom, uzorku provedeno je terensko istraživanje u 11 zadarskih škola.[10]

Istraživanje je provedeno u školama za vrijeme nastave i to pomoću upitnika. Samo manji broj upitnika (5 od 377) nije bilo adekvatno ispunjeno. Konačan broj sudionika/ca koji su adekvatno ispunili upitnik bio je 372, a većina sudionika/ca je imala 18 i 19 godina. Za pretpostaviti je da će u budućnosti upravo oni/e sudjelovati u međusobnim odnosima sa, za sada potencijalnim, imigrantima pa se stoga čini važnim poznavati njihove stavove. Struktura uzorka prikazana je u Tablici 1.

Tablica 1. Struktura uzorka (N=372)

		N	%
Spol	M	176	47,31
	Ž	195	52,41
	Nema odgovora	1	0,26
Tip škole	Trogodišnje škole	91	24,46
	Četverogodišnje škole	165	44,35
	Gimnazije	115	30,91
	Nema odgovora	1	0,26
Obrazovanje majke	Osnovna škola ili niže	40	10,75
	Srednja škola	231	62,09
	Viša škola ili više	96	25,80
	Nema odgovora	5	1,34

[9] Potrebno je naznačiti da je u istraživanju sudjelovalo i 11 učenika/ca petogodišnjeg usmjerenja Medicinske škole, a u ovom radu ih se obrađivalo kao pripadnike/ce četverogodišnjeg usmjerenja (v. npr. Bagić i Gvozdanović, 2015).

[10] Škole čiji su učenici sudjelovali u istraživanju: Gimnazija Franje Petrića, Gimnazija Vladimira Nazora, Privatna Gimnazija, Tehnička škola, Strukovno-obrtnička škola Vice Vlatković, Medicinska škola Ante Kuzmanića, Prirodoslovno-grafička škola, Hotelijersko-turistička i ugostiteljska škola, Obrtnička škola Gojka Matuline, Škola primjenjena umjetnosti i dizajna, Poljoprivredna, prehrambena i veterinarska škola Stanka Ožanića. Škole koje nisu sudjelovale u istraživanju: Gimnazija Jurja Barakovića, Klasična gimnazija, Pomorska škola, Ekonomsko-birotehnička i trgovačka škola.

Obrazovanje oca	Osnovna škola ili niže	20	5,37
	Srednja škola	234	62,90
	Viša škola ili više	112	30,10
	Nema odgovora	6	1,61
Samoprocijenjeni socioekonomski status	Lošiji od većine drugih	45	12.09
	Niti bolji niti lošiji	234	62,90
	Bolji od većine drugih	89	23,92
	Nema odgovora	4	1,07
Veličina mjesta stanovanja (stalno mjesto prebivališta)	Do 1000 stanovnika	88	23,65
	Od 1001 do 10 000	99	26,61
	Više od 10 000	181	48,65
	Nema odgovora	4	1,07
Političko opredjeljenje	Lijevo	50	13,44
	Centar	209	56,18
	Desno	103	27,68
	Nema odgovora	10	2,68
Religioznost	Nereligiozan/na i protivnik/ca religije	19	5,10
	Nereligiozan/na i nema ništa protiv religije	35	9,40
	Ravnodušan/na prema religiji	48	12,90
	Razmišlja o tome ali nije načisto vjeruje li ili ne	47	12,63
	Religiozan/na ali ne prihvaća sve što njegova/njezina vjera uči	97	26,07
	Uvjereni vjernik/ca i prihvaća sve što njegova/njezina vjera uči	116	31,18
	Nema odgovora	10	2,68

5.2. Metodologija

Upitnik kojim se ispitivalo stavove prema imigrantima sadržavao je 16 tvrdnji[11] koje su se odnosile na percepciju imigranata kao ekonomske i kulturne prijetnje i na društvenu distancu. Za ispitivanje percepcije imigranata kao ekonomske i kulturne prijetnje koristile su se tvrdnje iz „kombinirane skale ekonomsko-kulturne prijetnje“ koju koristi Watts (1996) prilikom istraživanja političke ksenofobije a čija je prilagođena verzija korištena i u istraživanju

[11] Sve čestice su prikazane u Tablici 3 zajedno s rezultatima faktorske analize.

provedenom 2009. na nacionalnom uzorku u Hrvatskoj (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Skala je u hrvatskom istraživanju sadržavala 7 čestica na kojima se ispitivalo stupanj slaganja s tvrdnjama koje govore o zatvorenosti/otvorenosti prema imigrantima s obzirom na ekonomske i kulturne čimbenike.

Za ispitivanje društvene distance koristile su se tvrdnje koje govore o različitim stupnjevima bliskosti s imigrantima. Izabrano je 8 takvih tvrdnji koje su pretvorene u čestice na kojima su učenici/e mogli/e zaokružiti svoj stupanj slaganja i tako izražavali svoju spremnost na pojedine oblike i razine bliskosti (usp. npr. Halperin, Canetti.-Nisim i Pedahzur, 2007).

Opisanim tvrdnjama dodali smo i kontekstualnu tvrdnju *Hrvatskoj je za neke vrste poslova potrebna strana (imigrantska) radna snaga*. Tu tvrdnju zanimljivo je istražiti već zbog toga što je često nalazimo u istraživanjima na razini EU.[12] Na svih 16 tvrdnji učenici/e su mogli/e iskazati stupanj slaganja s pojedinim tvrdnjama na skali Likertovog tipa tako da zaokruže broj od 1 do 5, gdje je 1 - uopće se ne slažem, 2 - ne slažem se, 3 - niti se slažem niti se ne slažem, 4 - slažem se i 5 - u potpunosti se slažem.

Političko opredjeljenje se mjerilo na skali od 1 (ljevica) do 7 (desnica). Pitanje je glasilo: *U političkim „stvarima" ljudi govore o „ljevici" i „desnici". Gdje bi se ti sa svojim uvjerenjima smjestio/la na ovoj skali? (Molimo zaokruži jednu brojku.)*. Samoprocjenjeni socioekonomski status se mjerio s pitanjem: *Procijeni imovinsko stanje svoje obitelji*. Mogući odgovori bili su *a) Puno lošije od većine drugih, b) Malo lošije od većine drugih, c) Niti bolje niti lošije od većine drugih, d) Malo bolje od većine drugih, e) Puno bolje od većine drugih*. Za daljnju analizu obje su ove čestice rekodirane u tri tvrdnje (v. Tablicu 1).

Religioznost se mjerilo, u većini istraživanja u Hrvatskoj, uvriježenim postupkom. Sudionici/e su se mogli/e religijski samoidentificirati na slijedeći način: *1- nereligiozan/na i protivnik/ca religije, 2- nereligiozan/na ali nemam ništa protiv religije, 3- prema religiji sam ravnodušan/na, 4- puno razmišljam o tome ali nisam siguran/na vjerujem li ili ne, 5- religiozan/na ali ne prihvaćam sve što moja vjera uči i 6- religiozan i prihvaćam sve što moja vjera uči* (v. npr. Sekulić, 2012).

U radu smo također pokušali ispitati vrijednosne stavove učenika i učenica stoga smo odabrali 29 čestica s pomoću kojih se i u prijašnjim istraživanjima u Hrvatskoj pokušalo mjeriti vrijednosne stavove. Čestice su preuzete iz dva rada. To su „Društveni okvir i vrijednosni

[12] U istraživanju Eurobarometara (2015), primjerice, 51% sudionika u država članicama EU slaže se s tom tvrdnjom, 42% se ne slaže, a 7% ih je neodlučno.

sustav“ (Sekulić, 2012) i „Vrijednosne orijentacije i religioznost“ (Labus, 2005). U konačnici , nakon obrade podataka, odlučili smo da ćemo za potrebe ovog rada koristiti samo one čestice koje dugi niz godina sačinjavaju skale *rodnog konzervativizma* i *nacionalnog ekskluzivizma*. Pošlo se od pretpostavke da se pristajanje uz tvrdnje na tim dvjema skalama uz izraženu religioznost može smatrati izražavanjem tradicionalnih vrijednosti (Sekulić, 2012) i da kao takve mogu dodatno objasniti pojedine stavove učenika/ca prema imigrantima. Istraživanje koje je provedeno 2009. godine u Hrvatskoj na nacionalnom uzorku također je pokazalo povezanost tradicionalnih vrijednosnih opredjeljenja i stavovske zatvorenosti prema imigrantima (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014).

Zanimalo nas je, dakle, u kakvom su odnosu *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam* (tradicionalne vrijednosti) i stavovi prema imigrantima. Osim toga, čestice koje sačinjavaju navedene vrijednosti uzete su zatim kao zavisne varijable koje smo stavili u odnos sa sociodemografskim, socioekonomskim i sociokulturnim obilježjima učenika i učenica. To smo učinili kako bismo usporedili te odnose s onima između navedenih obilježja i stavova prema imigrantima (kao zavisne varijable).[13] Sve čestice koje sačinjavaju ove vrijednosti su se više puta koristile za istraživanje vrijednosti na nacionalnom uzorku i imale zadovoljavajuće alfa indekse pa su u ovome istraživanju samo preuzete (v. Sekulić, 2012).

Rodni konzervativizam mjerio se pomoću čestica: *Većina poslova u domaćinstvu po prirodi više odgovara ženama. Dobro je da u braku postoji jednakost između muškarca i žene, ali je bolje da muž ima posljednju riječ. Muškarcima su bliskije javne, a ženama privatne aktivnosti. Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac. Odgoj djece je prije majčina nego očeva dužnost*. A *nacionalni ekskluzivizam* pomoću čestica: *Nacionalno mješoviti brakovi nestabilniji su od drugih. Svaki narod mora imati svoju državu. Čovjek se može osjećati sasvim sigurnim samo kada živi u sredini gdje je većina pripadnika njegovog naroda. Među nacijama se može ostvariti suradnja ali ne i potpuno povjerenje. Bez vođe svaki je narod kao čovjek bez glave.* Stupanj slaganja sa svakom tvrdnjom na tim skalama mogao se odabrati tako da se zaokruži broj od 1 do 5, gdje je 1- uopće se ne slažem, 2- slažem se, 3- niti se slažem niti se ne slažem, 4- slažem se i 5- u potpunosti se slažem.

[13] Složeniju obradu podataka koja bi pokazala povezanost vrijednosnih stavova i stavova prema imigrantima ostavljeni su za možebitnu drugu priliku jer nadilaze dosege ovoga rada.

Na kraju smo ispitali od kojih izvora učenici i učenice dobivaju informacije o migracijskoj krizi, azilantima i sličnim temama. Učenici/e su mogli/e odabrati do 3 izvora informacija iz kojih su te informacije dobili.[14]

5.3. Statistička obrada podataka

Statistička obrada je provedena u programskom paketu Statistica 10 i SPSS-u.[15] Koristila se deskriptivna i inferencijalna statistika. Pomoću deskriptivne statistike uglavnom su izračunate frekvencije, aritmetičke sredine i standardne devijacije, dok se pomoću inferencijalne statistike pokušalo uočiti statistički značajne razlike i povezanosti. Za određivanje latentne strukture stavova prema imigrantima koristila se faktorska analiza (uz kosokutu oblimin rotaciju). Za daljnje analize koristio se t-test, ANOVA i Pearsonov koeficijent korelacije. Prilikom korištenja ANOVA-e za određivanje statističke značajnosti između grupa koristio se, stroži, Scheffeov *post-hoc* test, a za korekciju nehomogenih varijanci Welchov test.

6. Rezultati istraživanja

U ovom poglavlju prikazat ćemo rezultate istraživanja, odnosno statističke obrade podataka. Nakon što analiziramo rezultate faktorske analize prikazat ćemo rezultate koje smo dobili ispitivanjem odnosa dobivenih faktora i sociodemografskih, socioekonomskih i sociokulturnih čimbenika. Također ćemo prikazati i rezultate dobivene ispitivanjem povezanosti tih faktora i *rodnog konzervativizma*, odnosno *nacionalnog ekskluzivizma*. Zatim ćemo ukratko prikazati odnos ovih vrijednosti i sociodemografskih, socioekonomskih sociokulturnih varijabli. Naposljetku ćemo prikazati rezultate koje smo dobili kao odgovor na pitanje o izvorima iz kojih učenici i učenice stječu informacije o migracijskoj krizi, azilantima i sličnim temama.

6.1. Rezultati faktorske analize

Uz pomoć faktorske analize istražili smo latentnu strukturu stavova prema imigrantima. Provedena je na 16 čestica koje su prikazane u Tablici 2, zajedno s prikazom njihova faktorskog zasićenja. Nakon što je na ovim česticama napravljena faktorska analiza dobivena su tri faktora, a za daljnju analizu su uzeta dva: *društvena distanca* i *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje*.

Treći faktor koji je nazvan *državna politika* nije dalje analiziran zbog neadekvatnosti za ovaj rad, što svakako ne znači da ga u budućim istraživanjima ne bi trebalo usmjerenije istraživati jer nam može pomoći da bolje shvatimo što srednjoškolci/ke očekuju od države kad

[14] V. *Upitnik, pitanje 9,* u Prilozima na kraju rada.
[15] U programu SPSS provedena je faktorska analiza (G-K kriterij) uz korištenje kosokute rotacije (oblimin metoda)

je riječ o problematici vezanoj uz imigracije i imigrante. Prva dva navedena faktora koristila su se kao zavisne varijable u daljnjim analizama njihove povezanosti sa sociodemografskim, sociokulturnim i socioekonomskim varijablama.

Tablica 2. Matrica faktorske strukture

	Društvena distanca	*Ekonomsko-kulturna prijetnja*	*Politika države*
Sjedio/la bih u školskoj klupi sa svojim vršnjakom/injom iz imigrantske obitelji.	0,86*		
Prihvatio/la bih svog vršnjaka/inju iz imigrantske obitelji za svog bliskog prijatelja.	0,853*		
Prihvatio/la bih da imigrantska obitelj živi u mome susjedstvu.	0,849*		
Prihvatio/la bih da netko od članova moje obitelji (brat, sestra, bratić, teta…) stupi u brak s imigrantskim radnikom/com.	0,774*		
Ne bi me smetalo da moji roditelji pozivaju imigrante k nama kući u goste.	0,61*		
Teško bih prihvatio/la da mi strani radnik bude šef.	0,56	0,61**	
Mislim da imigrante treba izbaciti iz zemlje.	0,54	0,62**	
Smetalo bi me da moj dečko/djevojka bude porijeklom iz imigrantske obitelji.	0,51*	0,55	
Postoji opasnost da radnici imigranti unište našu kulturu i običaje.	0,44	0,73**	
Radnici migranti se nikada neće prilagoditi vrijednostima našeg društva.	0,37	0,60**	
Strani radnici (imigranti) moraju se prilagoditi vrijednostima našeg društva ako žele u njemu raditi.		0,65**	
Radnici imigranti bi opteretili već prezasićeno tržište radne snage u našoj zemlji.		0,64**	
U slučaju da imigrantski i domaći radnik imaju jednake kvalifikacije, prednost treba uvijek dati domaćem radniku.		0,67**	
Imigrantski radnici u potrazi za poslom trebaju samo proći kroz moju zemlju.		0,65**	
Hrvatskoj je za neke vrste poslova potrebna legalna migrantska radna snaga.			0,85***
Naša vlada treba dopustiti uvoz strane (migrantske) radne snage.	0,38		0,75***
% objašnjene varijance	34,48	15,03	8,31

Faktorskom analizom (metodom glavnih komponenti) utvrđena su gore navedena tri faktora s kojima je objašnjeno 57,82% ukupne varijance mjerenih stavova prema imigrantima. Prvi faktor obuhvaća 6 čestica koje se sadržajno odnose na *društvenu distancu* prema

imigrantima stoga je tako i nazvan. Taj faktor objašnjava 34,48% varijance.[16] Drugi faktor, nazvan *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje* objašnjava 15,03% ukupne varijance, a sadrži 8 čestice koje idu u prilog shvaćanju da su imigranti potencijalna opasnost za očuvanje tradicijske kulture i običaja, kao i prijetnja ekonomskoj sigurnosti građana.

Treći faktor okupio je samo dvije čestice i objašnjava 8,31% ukupne varijance. Čestice u ovom faktoru odnose se na stavove prema općoj politici prema zapošljavanju imigranata u Hrvatskoj stoga je nazvan *državna politika*. U ovom radu taj faktor nećemo analizirati jer nije u fokusu ovog istraživanja, a osim toga uključuje samo dvije čestice. Sve čestice su rekodirane tako da veći rezultat upućuje na društvenu, ekonomsku i kulturnu zatvorenost prema imigrantima. U skladu s tim veće vrijednosti na formiranim faktorima označavaju višu društvenu distancu te veću sklonost sudionika/ca da imigrante percipiraju kao prijetnju.

Tablica 3. Deskriptivna statistika faktora *društvene distance* i *percepcije ekonomsko-kulturne prijetnje*

	M	SD	RASPON	BROJ ČESTICA
Društvena distanca	2,496	0,884	1-5	6
Percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje	3,215	0,763	1-5	8

Rezultati dobiveni na oba faktora pokazuju da učenici i učenice završnih razreda srednjih škola u Zadru u prosjeku izražavaju neutralne stavove prema imigrantima. Kada pogledamo rezultate dobivene na ovim faktorima vidimo da se oni nalaze blizu aritmetičke sredine. Na faktoru *percepcije ekonomsko-kulturne prijetnje* (M=3,215; SD=0,763) rezultat je ipak veći nego li na faktoru *društvene distance* (M=2,496; SD=0, 884) koji je nešto manji od aritmetičke sredine. Pearsonov koeficijent korelacije između rezultata na faktorima *društvene distance* i *percepcije ekonomsko-kulturne prijetnje* iznosi r= 0,474. Dakle, rezultati dobiveni na faktorima *percepcije ekonomsko-kulturne prijetnje* i *društvene distance* u pozitivnoj su korelaciji pa tako veće rezultate na jednoj skali prate veći rezultati na drugoj.

Prije interpretacije ovih rezultata, prikazat ćemo i (1) rezultate dobivene analizama na faktoru *društvene distance*, (2) rezultate dobivene na faktoru *percepcije ekonomsko-kulturne*

[16] Tvrdnje *Teško bih prihvatio/la da mi strani radnik bude šef, Mislim da imigrante treba izbaciti iz zemlje* i *Smetalo bi me da moj dečko/djevojka bude porijeklom iz imigrantske obitelji* imaju visoka zasićenja na prvom i drugom faktoru. Tvrdnje *Teško bih prihvatio/la da mi strani radnik bude šef* i *Mislim da imigrante treba izbaciti iz zemlje*, stavili smo u drugi faktor (*percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje*), a tvrdnju *Smetalo bi me da moj dečko/djevojka bude porijeklom iz imigrantske obitelji* u prvi faktor *(društvena distanca).*

prijetnje, (3) rezultate dobivene na skalama koje, prema rezultatima mnogobrojnih ranijih istraživanja u Hrvatskoj (v. npr. Sekulić, 2012), ukazuju na tradicionalne vrijednosne orijentacije ispitanika (religijska samoidentifikacija, *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam*) i (4) rezultate dobivene s pomoću pitanja o izvorima iz kojih učenici/e stječu informacije o migracijskoj krizi, azilantima i sl.

6.2. Društvena distanca prema imigrantima

Deskriptivni rezultati pokazuju da učenici/e završnih razreda zadarskih srednjih škola izražavaju relativno umjerenu *društvenu distancu* prema imigrantima. Moglo bi se reći da su dobiveni rezultati čak i neočekivano niski (M = 2,496; SD = 0,884). Ipak, pregledom prosječnih odgovara na pojedinim česticama (prije rekodiranja) vidimo da rezultati nisu jednoznačni, odnosno da postoji određena ambivalentnost u odgovorima između sudionika/ca ovog istraživanja. Može se reći da ta ambivalentnost jednim dijelom dolazi i zbog naravi same skale. Naime, po sadržaju čestica na skali vidimo da se one razlikuju po tome što govore o različitim stupnjevima bliskosti. Ipak, u ovom istraživanju *društvena distanca* nije mjerena, kako je to možda najčešće, Bogardusovom kumulativnom skalom već je dobivena faktorskom analizom čestica na skali Likertovog tipa (v. npr. Halperlin, Canetti-Nisim i Pedahazur, 2007).

Tablica 4. Frekvencije odgovara na faktoru *društvene distance*

	Uopće se ne slažem (%)	Ne slažem se (%)	Niti se slažem niti se ne slažem (%)	Slažem se (%)	U potpunosti se slažem (%)	Nema odgovora (%)	M	SD
1.Sjedio/la bih u školskoj klupi sa svojim vršnjakom/injom iz imigrantske obitelji.	6,18	3,76	16,39	43,54	29,56	0,53	3,87	1.07
2.Prihvatio/la bih svog vršnjaka/inju iz imigrantske obitelji za svog bliskog prijatelja.	4,83	4,83	22,84	37,09	30,10	0,26	3,83	1,06
3.Prihvatio/la bih da imigrantska obitelj živi u mome susjedstvu.	4,83	5,64	22,84	38,97	27,41	0,26	3,78	1,06

	Uopće se ne slažem (%)	Ne slažem se (%)	Niti se slažem niti se ne slažem (%)	Slažem se (%)	U potpunosti se slažem (%)	Nema odgovora (%)	M	SD
4.Prihvatio/la bih da netko od članova moje obitelji (brat, sestra, bratić, teta…) stupi u brak s imigrantskim radnikom/com.	13,70	11,55	31,98	25,80	16,93	0,00	3,20	1,24
5. Ne bi me smetalo da moji roditelji pozivaju imigrante k nama kući u goste.	20,43	17,47	23,38	25,53	12,63	0,53	2,92	1,32
6. Smetalo bi me da moj dečko/djevojka bude porijeklom iz imigrantske obitelji.	20,69	26,34	34,67	10,21	7,79	0,26	2,57	1,15

S jedne strane, kako smo već i istaknuli, rezultati na faktoru *društvene distance* u prosjeku pokazuju neutralne stavove učenika/ca prema imigrantima jer se pozicioniraju nešto ispod srednje vrijednosti na skali. S druge strane, vidimo da spremnost na kontakt opada kod onih odnosa koji zahtijevaju veći stupanj bliskosti[17]. U tom smislu, gotovo tri četvrtine učenika/ca (73,11%) se djelomično ili u potpunosti slaže s tvrdnjom da bi sjedili u klupi s kolegom iz razreda koji dolazi iz imigrantske obitelji, a njih 67,20% se djelomično ili potpuno slaže s tvrdnjom da bi člana imigrantske obitelji prihvatili kao bliskog prijatelja. Njih 66,39% se izjašnjava da im ne bi smetalo da im imigrant živi u susjedstvu.

Stupanj izražavanja *društvene distance* je nešto veći na preostale tri čestice: njih 42,73% se potpuno ili djelomično slaže s tvrdnjom da im ne bi smetalo da član njihove obitelji stupi u brak sa imigrantom. Njih 47,03% ne slaže se s tvrdnjom da bi im smetalo da im dečko/djevojka budu porijeklom iz imigrantske obitelji. Tek 38,17% se slaže s tvrdnjom da im ne bi smetalo da im roditelji pozovu imigranta u goste. Kao što smo i naveli, možemo zaključiti da postoji tendencija porasta *društvene distance* s većim stupnjem bliskosti prema imigrantima, gdje izuzetak predstavlja stav prema bliskom prijateljstvu.

[17] Potrebno je napomenuti da su ovdje prikazane frekvencije koje su izračunate prije nego li su varijable rekodirane za daljnje statističke analize.

Nakon prikaza deskriptivnih rezultata čestica na faktoru *društvena distanca* prikazati ćemo rezultate dobivene statističkim analizama pomoću kojih smo pokušali potvrditi ili opovrgnuti postavljene hipoteze istraživanja.

Tablica 5. Sociodemografska, socioekonomska i sociokulturna obilježja učenika/ca i *društvena distanca*

		N	M	SD	
Spol	M	176	2,697	0,921	t=4,193 (df= 369) p= 0,00034
	Ž	195	2,320	0,809	
Tip škole	Trogodišnje škole	91	3,055	0,840	F=30.430 (p=0,000) 1≠2,3 (Scheffe)
	Četverogodišnje škole	165	2,416	0,855	
	Gimnazije	115	2,181	0,747	
Mjesto stanovanja (stalno mjesto prebivališta)	Do 1000 stanovnika	88	2,594	0,887	F=1,976 (p=0,140)
	Od 1001 do 10 000 stanovnika	99	2,602	0,873	
	Više od 10 000 stanovnika	181	2,416	0,875	
Obrazovanje majke	Osnovna škola ili manje	40	2,667	0,848	F= 3,613 p=0,027
	Završena srednja škola	231	2,551	0,897	
	Viša škola ili više	96	2,300	0,844	
Obrazovanje oca	Bez završene osnovne ili završena osnovna škola	20	2,881	1,045	F=2,111 (p=0,1225)
	Završena srednja škola	234	2,507	0,858	
	Završena Viša škola, fakultet ili više od toga	112	2,442	0,895	
Samoprocjenjeni socioekonomski status	Lošije od većine drugih	45	2,584	0,942	WelchF=0,474 (p= 0,623)
	Kao i većina drugih	234	2,464	0,836	
	Bolje od većine drugih	89	2,546	0,991	
Političko opredjeljenje	Lijevo	50	2,233	0,931	WelchF=6,980 (p=0,001) 1, 2≠ 3
	Centar	209	2,437	0,804	
	Desno	103	2,779	0,959	
Religijska samoidentifikacija	Nereligiozan/na i protivnik/ca religije	19	2,210	0,953	F=5,515 (p= 0,000) 6≠5 (Scheffe)
	Nereligiozan/na i nema ništa protiv religije	35	2,242	0,961	
	Ravnodušan/na prema religiji	48	2,677	0,887	
	Razmišlja o tome ali nije načisto vjeruje li ili ne	47	2,373	0,788	
	Religiozan/na ali ne prihvaća sve što njegova/njezina vjera uči	97	2,263	0,847	
	Uvjereni/a vjernik/ca i prihvaća sve što njegova/njezina vjera uči	116	2,770	0,815	

Kada pogledamo aritmetičke sredine pojedinih skupina učenika vidimo kako kod niti jedne grupe nemamo visoko izraženu *društvenu distancu*. Rezultati pokazuju da između učenika/ca postoji statistički značajna razlika u izražavanju *društvene distance* prema imigrantima u odnosu na spol, tip škole, političko opredjeljenje i religijsku samoidentifikaciju. Razlike između učenika/ca s obzirom na mjesto stanovanja, obrazovanje roditelja i samoprocjenjeni socioekonomski status nisu se pokazale statistički značajnima.

Kada govorimo o spolu, premda ta razlika nije velika, t-test (t=4,193 p=0,000) pokazuje da učenici (M=2,697;SD=0,921), statistički značajno, u većoj mjeri izražavaju društvenu distancu prema imigrantima nego li učenice (M=2,320; SD=0,809), ali u prosjeku pripadnici nijednoga roda nemaju zatvorene stavove prema imigrantima. Kada govorimo o izražavanju društvene distance i tipu škole koji učenici/e pohađaju, analizom varijance pokazala se statistički značajna razlika među polaznicima pojedinih tipova škole (F=30,430; p=0,000). Kako bi se provjerilo između kojih grupa postoji statistički značajna razlika koristio se Scheffeov (*post-hoc*) test značajnosti. Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna razlika između učenika/ca trogodišnjih i četverogodišnjih strukovnih škola te između učenika/ca trogodišnjih strukovnih škola i gimnazija. Nije se pokazala statistički značajna razlika u izražavanju društvene distance između učenika/ca završnih razreda četverogodišnjih strukovnih škola i gimnazija. Pritom, najveći stupanj društvene distance pokazuju učenici/ce trogodišnjih strukovnih škola (M=3,055; SD=0,840) a najmanji stupanj društvene distance učenici/ce iz gimnazijskih programa (M=2,181; SD=0,747). Učenici/ce četverogodišnjih strukovnih (M=2,416; SD=0,855) nalaze se između ove dvije skupine, ali pokazuju rezultate sličnije učenicima/ama iz gimnazija nego li učenicima/ama iz trogodišnjih strukovnih škola.

Analiza varijance (uz korištenje *Welchove* korekcije) također je pokazala kako postoji statistički značajna razlika u stupnju društvene distance s obzirom na izraženo političko opredjeljenje učenika/ca (Welch F= 6,980; p=0,001). Kako bi se provjerilo između kojih grupa učenika/ca s obzirom na njihovo političko opredjeljenje postoji statistički značajna razlika provedena je *post-hoc* analiza i to uz Scheffeov test značajnosti. Pokazuje se da sudionici/e koji/e se opredjeljuju za desnu političku opciju izražavaju veći stupanj društvene distance prema imigrantima nego li je to slučaj kod onih koji se opredjeljuju za centar ili lijevu političku opciju. Između sudionika/ca koji se opredjeljuju za centar i lijevu političku opciju nema statistički značajne razlike. Kada pogledamo podatke vidimo da se oni koji su se opredijelili za desnu opciju razlikuju od ostale dvije skupine. Naime, aritmetička sredina onih koji su se opredijelili za desnu opciju na faktoru *društvene distance* iznosi M=2,779 (SD=0,959), dok je kod onih koji

su odabrali centar M=2,437 (SD=0,804), a onih koji su odabrali lijevu opciju M=2,233 (SD=0,931). Dakle, kao što smo i očekivali, međusobno se najviše razlikuju oni/e učenici/e koji/e se opredjeljuju za lijevu političku opciju i oni/e koji se opredjeljuju za desnu političku opciju. Valja napomenuti da postoji razlika i između onih koji se opredjeljuju za centar i onih koji se opredjeljuju za desnu političku opciju, ali je ona nešto manja nego u prethodnom slučaju.

U utvrđivanju statistički značajne razlike u izražavanju društvene distance s obzirom na religijsku samoidentifikaciju također se koristila ANOVA. Rezultati su pokazali da statistički značajnu razliku između učenika/ca s obzirom na religijsku samoidentifikaciju postoji (F= 5,515; p= 0,000). Scheffe-ov test značajnosti pokazao je da se oni učenici/e koji se izražavaju kao uvjereni vjernici/e te uz to prihvaćaju sve što njihova vjera uči (M=2,770; SD=0,815) statistički značajno razlikuju od onih učenika/ca koji se identificiraju kao religiozni ali uz to ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči (M=2,263; SD=0,847). Na temelju ovih rezultata čini se zanimljivim primijetiti da se među učenicima/ama koji se identificiraju kao religiozni diferenciraju dvije skupine koje se statistički značajno razlikuju u izražavanju društvene distance.

Na kraju, potrebno je još jednom naglasiti da prema aritmetičkim sredinama vidimo da se, u prosjeku, ne radi o zatvorenim stavovima prema imigrantima, ali da neke skupine učenika izražavaju veću društvenu distancu od drugih. Pritom, najveće aritmetičke sredine pronalazimo kod učenika/ca koji se opredjeljuju za desnu političku opciju i onih koji se samoidentificiraju kao religiozni i pritom prihvaćaju sve što njihova vjera uči (v. Tablicu 5).

6.3. Percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje

Deskriptivni rezultati koji su dobiveni na faktoru *ekonomsko-kulturna prijetnja* pokazuju veću zatvorenost prema imigrantima nego li je to slučaj na faktoru *društvena distanca*. To se može zaključiti iz deskriptivnih rezultata prikazanih u Tablici 3., ali i iz prikaza aritmetičkih sredina pojedinih podskupina učenika prikazanih u Tablici 6. Premda iz deskriptivne analize rezultata na faktoru *društvena distanca* iščitavamo otvorenije stavove prema imigrantima, drugi faktor *ekonomsko-kulturna prijetnja* usmjerava nas na nešto veću zatvorenost prema imigrantima i ekskluzivistički stav o resursima i pravima domicilnog stanovništva. Ipak, i ovdje se radi o više-manje neutralnim stavovima pa ne možemo govoriti o izraženim negativnim stavovima, kao ni o tome da se radi o potpuno jednoznačnim rezultatima.

Tablica 6. Frekvencije na faktoru *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje*

	Uopće se ne slažem (%)	Ne slažem se (%)	Niti se slažem niti se ne slažem (%)	Slažem se (%)	U potpunosti se slažem (%)	Nema odgovora	M	SD
1.Mislim da imigrante treba izbaciti iz zemlje.	23,65	27,40	31,18	8,06	9,13	0,53	2,513	1,201
2.Teško bih prihvatio/la da mi strani radnik bude šef.	18,81	25,26	31,18	11,02	12,36	1,34	2,724	1,249
3. Postoji opasnost da radnici imigranti unište našu kulturu i običaje.	9,94	17,47	26,34	29,30	16,93	0,00	3,258	1,216
4. Radnici migranti se nikada neće prilagoditi vrijednostima našeg društva.	6,98	27,15	39,51	16,12	9,13	1,07	2,932	1,043
5.Strani radnici (imigranti) moraju se prilagoditi vrijednostima našeg društva ako žele u njemu raditi.	5,91	2,95	15,59	39,24	36,02	0,26	3,967	1,082
6. Radnici imigranti bi opteretili već prezasićeno tržište radne snage u našoj zemlji.	6,18	10,48	27,41	32,52	22,31	1,07	3,548	1,135
7. U slučaju da imigrantski i domaći radnik imaju jednake kvalifikacije, prednost treba uvijek dati domaćem radniku.	6,41	9,94	21,50	27,95	34,13	0,00	3,733	1,211
8. Imigrantski radnici u potrazi za poslom trebaju samo proći kroz moju zemlju.	8,06	18,27	45,96	15,05	11,55	1,07	3,038	1,063

Naime, kada pogledamo čestice koje govore o kulturnoj prijetnji rezultati pokazuju kako se čak 75,26% učenika/ca slaže se s tvrdnjom da se strani radnici moraju prilagoditi vrijednostima našeg društva ako žele u njemu raditi. Njih 46,23%, gotovo polovica, misli kako postoji mogućnost da strani radnici unište našu kulturu i običaje, a da se strani radnici nikad neće prilagoditi vrijednostima našeg društva misli 25,25% učenika/ca. Nadalje, 44,07%

učenika/ca se ne slaže s tvrdnjom da bi teško prihvatili stranog radnika za šefa, dok se 23,38% sudionika/ca slaže.

Čestice koje u većoj mjeri govore o ekonomskoj prijetnji pokazuju kako 62,08% učenika/ca smatra da u slučaju jednakih kvalifikacija prednost treba dati domaćem radniku, dok njih 54,83% misli kako bi strani radnici opteretili ionako prezasićeno tržište radne snage. Da imigrantski radnici u potrazi za poslom trebaju samo proći kroz njihovu zemlju učenici se podjednako slažu (26,60%) i ne slažu (26,33%), a na općenitu tvrdnju da imigrante treba izbaciti iz zemlje pozitivno odgovara 17,19% dok ih se 51,05% s tom tvrdnjom ne slaže.

Nakon što smo prikazali deskriptivne rezultate i utvrdili da učenici i učenice u prosjeku imaju neutralne stavove prema imigrantima te da su na faktoru *percepcije ekonomsko-kulturne prijetnje* iskazali veće vrijednosti nego li na faktoru *društvene distance* prikazati ćemo rezultate t-testa i ANOVA-e za faktor *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje*.

Tablica 7. Sociodemografska, sociokulturna i socioekonomska obilježja i *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje*

		N	M	SD	
Spol	M	176	3.352	0.811	t=3.272 (df=369)p= 0.001
	Ž	195	3.095	0.696	
Tip škole	Trogodišnja strukovna	91	3.229	0.910	Welch F=0,100 p=0.904
	Četverogodišnja strukovna	165	3.226	0.727	
	Gimnazija	115	3.191	0.691	
Mjesto stanovanja (stalno mjesto prebivališta)	Do 1000 stanovnika	88	3,267	0,705	F= 0,199 (p= 0,819)
	Od 1001 do 10000 stanovnika	99	3,219	0,758	
	Više od 10000 stanovnika	181	3,205	0,791	
Obrazovanje majke	Osnovna škola ili niže	40	3,203	0,772	F= 0,018 (p=0,981)
	Završena srednja škola	231	3,223	0,767	
	Viša škola ili više	96	3,209	0,767	
Obrazovanje oca	Bez završene osnovne ili završena osnovna škola	20	3,375	0,716	F=0,54 (p=0,527)
	Završena srednja škola	234	3,191	0,777	
	Završena Viša škola, fakultet ili više od toga	112	3,248	0,752	

Samoprocjenjeni socioekonomski status	Lošije od većine drugih	45	3,272	0,817	Welch F=0,286 Welch p=0.751
	Kao i većina drugih	234	3,189	0,705	
	Bolje od većine drugih	89	3,243	0,892	
Političko opredjeljenje	Lijevo	50	2.945	0,694	F= 12,643(p= 0,000) 3≠1,2 (Scheffe)
	Centar	209	3,148	0,708	
	Desno	103	3,517	0,828	
Religijska samoidentifikacija	Nereligiozan/na i protivnik/ca religije	19	2,967	0.818	F=3.257 (p=0.006) 2≠6 (Scheffe)
	Nereligiozan/na i nema ništa protiv religije	35	2,865	0,778	
	Ravnodušan/na prema religiji	48	3,234	0,757	
	Razmišlja o tome ali nije načisto vjeruje li ili ne	47	3,174	0,642	
	Religiozan/na ali ne prihvaća sve što njegova/njezina vjera uči	97	3.189	0.703	
	Uvjereni vjernik/ca i prihvaća sve što njegova/njezina vjera uči	116	3.390	0.805	

Rezultati pokazuju da se zadarski učenici i učenice međusobno, statistički značajno, razlikuju u percepciji prijetnje s obzirom na spol, političko opredjeljenje te religijsku samoidentifikaciju, dok kod ostalih čimbenika nema statistički značajne razlike. Kada govorimo o *percepciji ekonomsko-kulturne prijetnje* s obzirom na spol, t-test je pokazao statistički značajnu razliku (t= 3,27; p= 0,001) između učenika i učenica. Iako ta razlika nije velika, učenici (M= 3,35; SD=0,81) u većoj mjeri od učenica (M=3,09;SD=0,69) percipiraju imigrante kao ekonomsko-kulturnu prijetnju.

Sudionici/e istraživanja statistički se značajno razlikuju prema spolu ali ne i tipu škole (Welch F= 0.10; p=0.90). Iako se očekivalo da će se učenici/e završnih razreda srednjih škola u Zadru razlikovati u stavovima prema imigrantima ovisno o tipu škole rezultati su, iznenađujuće, pokazali da ta razlika ne postoji. Baš suprotno, aritmetičke sredine su gotovo jednake (trogodišnje strukovne: M=3,203; SD=0,910, četverogodišnje strukovne: M=3.223; SD=0,727, gimnazije: M= 3,209; SD=0,69). Unatoč tome, kada pogledamo rezultate dobivene na faktoru *društvena distanca* vidimo da neke razlike ipak postoje. Dakle, iako učenici iz svih tipova škola percipiraju imigrante u podjednakoj mjeri kao ekonomsko-kulturnu prijetnju, u različitoj su mjeri spremni na bliske odnose s njima.

Već smo prije rekli da je jedan od mogućih čimbenika koji je povezan s iskazivanjem pojedinih stavova prema imigrantima i političko opredjeljenje. Deskriptivni podaci pokazuju kako je percepcija imigranata kao ekonomsko-kulturne prijetnje najmanja kod onih sudionika/ca koji se politički opredjeljuju za lijevu opciju (M=2,945; SD=0,694), nešto veća je kod onih koji se opredjeljuju za centar (M=3,148; SD=0,708), a najveća je kod onih koji se opredjeljuju za desnu političku opciju (M=3,517; SD=0,828).

Kako bi se ispitalo postoji li statistički značajna razlika između sudionika/ca u odnosu na njihovo političko opredjeljenje, provedena je ANOVA kojom se pokazalo da takva razlika postoji (F=12,643; p=0,000). Scheffe-ovom *post-hoc* analizom utvrđeno je da između sudionika/ca koji se opredjeljuju za ljevicu i sudionika/ca koji se opredjeljuju za centar nema značajne razlike. Međutim, statistički značajna razlika je pronađena između sudionika/ca koji se opredjeljuju za lijevu političku opciju ili centar u odnosu na one koji se opredjeljuju za desnu političku opciju. Dakle, učenici/ce koji se opredjeljuju za desnu političku opciju u većoj mjeri od ostalih iskazuju zatvorenost prema imigrantima i većoj ih mjeri percipiraju kao potencijalnu prijetnju.

Rezultati dobiveni ispitivanjem religijske samoidentifikacije pokazuju da je percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje najviše izražena kod onih učenika/ca koji se identificiraju kao uvjereni/e vjernici/e i prihvaćaju sve što njihova vjera uči (M=3.390, SD=0.805). S druge strane, najmanji stupanj ekonomsko-kulturne prijetnje pokazuju oni učenici i učenice koji/e nisu religiozni i uz to nemaju ništa protiv religije (M=2,865, SD=0,778) te oni koji nisu religiozni i protivnici su religije (M=2,967; SD=0,818). Ravnodušni prema religiji (M=3,234; SD=0,757), oni koji nisu načisto vjeruju li ili ne (M=3,174;SD=0,642), te oni koji su religiozni ali ne prihvaćaju sve što ih njihova vjera uči (M=3,189, SD=0,703) se prema percepciji prijetnje gotovo ne razlikuju te se u ovom rasponu u odnosu na ostale grupe nalaze negdje u sredini.

Kako bi smo provjerili postoji li statistički značajna razlika između učenika/ca u *percepciji ekonomsko-kulturne prijetnje* s obzirom na različitu religijsku samoidentifikaciju proveli smo analizu varijance koja je pokazala statistički značajnu razliku (F= 3,257; p=0,006). *Post-hoc* analiza (Scheffe) je pokazala da postoji statistički značajna razlika u percepciji imigranata kao ekonomsko-kulturne prijetnje između učenika/ca koji sebe smatraju uvjerenim vjernicima/ama i uz to prihvaćaju sve što ih njihova vjera uči te onih koji smatraju da su nereligiozni i uz to nemaju ništa protiv religije. Pri tome, oni koji se smatraju uvjerenim vjernicima iskazuju veći stupanj ekonomsko-kulturne prijetnje u odnosu na one koji se smatraju

nereligioznima i nemaju ništa protiv religije. Između ostalih grupa nisu utvrđene statistički značajne razlike u percepciji ekonomsko-kulturne prijetnje.

6.4. Tradicionalne vrijednosti

Vrijednosti se, između ostalog, mogu shvatiti kao smjernice za ponašanje koje rezultiraju određenim obrascima rješavanja problema na društvenoj, političkoj, religijskoj i ponašajnoj razini. Uglavnom, možemo reći da su vrijednosti subjektivne kategorije koje u sebi nose društvenu dimenziju (Radin, 2007). Kao takve mogu nam dati bolji uvid u objašnjenje nekih rezultata dobivenih faktorskom analizom. U radu smo već naglasili važnost tradicionalnih vrijednosnih orijentacija u izgradnji stavova prema imigrantima. Povezanost između ove dvije varijable dobivena je i u drugim istraživanjima stavova, primjerice prema etničkoj različitosti (v. npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014).

U ovom istraživanju tradicionalne vrijednosti mjerene su preko religijskog samoopredjeljenja i čestica koje sadržajno govore o *rodnom konzervativizmu* i *nacionalnom ekskluzivizmu* a koje su odabrane na temelju toga što pokazuju visoku razinu pouzdanosti kroz dugi niz godina u hrvatskom društvu (usp. npr. Sekulić, 2012). Dok smo u prikazu strukture uzorka u Tablicu 1 već pokazali kako je 57, 25% sudionika/ca istraživanja religiozno, ovdje ćemo samo ukratko prikazati frekvencije dobivene na čestica koje ispituju *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam.*

Tablica 8. Deskriptivni rezultati dobiveni na česticama za mjerenje *rodnog konzervativizma* i *nacionalnog ekskluzivizma*

	Uopće se ne slažem (%)	Ne slažem se (%)	Niti se slažem niti se ne slažem (%)	Slažem se (%)	U potpunosti se slažem (%)	Nema odgovora	M	SD
Rodni konzervativizam								
Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama.	19,62	22,84	30,64	21,77	4,83	0,26	2,692	1,156
Dobro je da u braku postoji jednakost između muža i žene, ali je bolje da muž ima posljednju riječ.	31,72	20,96	26,07	12,36	8,33	0,53	2,443	1,280
Muškarcima su bliskije javne, a ženama privatne aktivnosti.	17,47	19,62	37,63	16,66	6,98	1,61	2,765	1,430

Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	20,16	15,32	27,41	23,92	13,17	0,00	2,946	1,314
Odgoj djece je prije majčina nego očeva dužnost.	30,10	24,73	27,41	10,75	6,18	0.80	2,376	1,198
Nacionalni ekskluzivizam								
Nacionalno mješoviti brakovi nestabilniji su od drugih.	26,07	22,04	33,87	9,94	8,06	0,00	2,518	1,207
Svaki narod mora imati svoju državu.	4,83	9,94	30,91	28,49	25,53	0,26	3,601	1,116
Čovjek se može osjećati sasvim sigurnim samo kada živi u sredini gdje je većina pripadnika njegovog naroda.	14,51	21,50	31,18	22,84	8,33	1,61	2,887	1,170
Među nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenja.	6,45	15,05	37,09	31,18	9,94	0,26	3,231	1,034
Bez vođe svaki je narod kao čovjek bez glave.	5,64	13,17	31,18	25,53	22,84	1,61	3,475	1,153

Učenici i učenice iskazuju relativno neutralne vrijednosne stavove na česticama pomoću kojih smo mjerili *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam.* Kada govorimo o *rodnom konzervativizmu* najveća aritmetička sredina dobivena je kod tvrdnje *Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac* (M=2,946; SD=1,314). Na ostalim tvrdnjama aritmetičke sredine su još niže nego li na ovoj tvrdnji što nam govori kako učenici i učenice koji su sudjelovali u istraživanju u prosjeku ne izražavaju rodno konzervativne stavove. Ipak, ne treba smetnuti s uma da se s tvrdnjom *Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac* slaže 37,09 % učenika i učenica, da se s tvrdnjom *Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama* slaže njih 26,60 % te da se s ostalim tvrdnjama slaže preko petine njih (osim s tvrdnjom *Odgoj djece je prije majčina nego očeva dužnost*, s kojom se slaže 16,9 %), što sve pokazuje da je nezanemariv udio onih koji su skloni/e izražavanju *rodnog konzervativizma*.

Rezultati dobiveni na česticama pomoću kojih smo mjerili *nacionalni ekskluzivizam* vidimo da na tri od pet čestica imamo aritmetičke sredine veće od srednje vrijednosti. To su tvrdnje *Svaki narod mora imati svoju državu* (M=3,601; SD=1,116), *Među nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenja* (M=3,231; SD=1,034) i *Bez vođe svaki je narod*

kao čovjek bez glave (M=3,475; SD=1,153). S tvrdnjom *Među nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenja* slaže se 41,12 % a s tvrdnjom *Bez vođe svaki je narod kao čovjek bez glave* 48,37 % učenika i učenica. Unatoč prosječno neutralnim stavovima na nekim je česticama vidljivo da je veći udio učenika/ca koji su skloniji/e izražavanju nacionalnog ekskluzivizma nego onih koji to nisu. Cilj ovog istraživanja je bio, između ostalog, ispitati povezanost između tih vrijednosnih stavova i stavova prema imigrantima pa se u nastavku prikazuju ti rezultati.

Tablica 9. Deskriptivna statistika rezultata na česticama koje ispituju *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam*

	M	SD	RASPON	BROJ ČESTICA
Rodni konzervativizam	2,64	0,96	1-5	5
Nacionalni ekskluzivizam	3,14	0,75	1-5	5

Deskriptivni rezultati pokazuju da se učenici i učenice ne pozicioniraju visoko na ovim skalama. Možemo reći da, u prosjeku, imaju umjereno izražene tradicionalne vrijednosti. Ipak, izraženije je slaganje sa stavovima okupljenima pod nazivom *nacionalni ekskluzivizam* nego li izražavanje *rodnog konzervativizma*. Pearsonov koeficijent korelacije pokazuje pozitivnu korelaciju između *rodnog konzervativizma* i *nacionalnog ekskluzivizma* (*r*=0,56). Dakle, s *porastom rodnog konzervativizma*, kod učenika/ca završnih razreda srednjih škola u Zadru, raste i *nacionalni ekskluzivizam*. Vrijedi, naravno, i obratno. Ovo i jest očekivano s obzirom da visoko iskazivanje rodnog konzervativizma i nacionalnog ekskluzivizma predstavljaju mjere tradicionalne vrijednosne orijentacije.

S pomoću Pearsonovog koeficijenta korelacije analizirali smo povezanost *društvene distance* s *rodnim konzervativizmom* i *nacionalnim ekskluzivizmom*. Rezultati pokazuju pozitivnu korelaciju srednje veličine između *društvene distance* i *rodnog konzervativizma* (r=0,42), kao i između *društvene distance* i *nacionalnog ekskluzivizma* (r=0,37). Faktor koji smo nazvali *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje* također je u statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji i s *nacionalnim ekskluzivizmom* (r=0,50) i s *rodnim konzervativizmom* (r=0,38). Ove statistički značajne povezanosti, zajedno s prethodnom analizom religioznosti i stavova prema imigrantima nam govore da sudionici/e istraživanja skloniji/e tradicionalnim

društvenim vrijednostima pokazuju i veću sklonost u iskazivanju zatvorenijih stavova prema imigrantima.

6.4.1. *Rodni konzervativizam*

Kada govorimo o rezultatima t-testa i ANOVA-e dobivenim između čestica koje ispituju *rodni konzervativizam* i pojedinih sociodemografskih, socioekonomskih i sociokulturnih obilježja učenika/ca, statistički značajne razlike pronađene su u odnosu na spol (t=8,82;p=0,00), tip škole (F=17, 50;p=0,00) i religioznost (F=4,92;p=0,00), dok statistički značajne razlike nema s obzirom na veličinu mjesta stanovanja, obrazovanja oca i majke, samoprocjenjeni socioekonomski status i s obzirom na političko opredjeljenje. T- testom smo utvrdili da su učenici (M=3,06;SD=0,80), očekivano, skloniji iskazivanju rodnog konzervativizma od učenica (M=2,26;SD=0,92). Razlika između iskazivanja *rodnog konzervativizma* prema tipu škole dobivena je Scheffe *post hoc* analizom koja je pokazala da se sve tri skupine razlikuju jedna od druge. Pritom, učenici/e gimnazijskih programa (M=2,28;SD=0,91) u najmanjoj mjeri izražavaju rodni konzervativizam. Nešto više je izražen kod četverogodišnjih usmjerenja (M=2,67;SD=0,91), dok je najizraženiji kod učenika i učenica koji/e pohađaju trogodišnje škole (M=3,04;SD=0,94). S obzirom na religioznost, pri iskazivanju rodnog konzervativizma značajno se razlikuju oni/e učenici/e koji/e se izjašnjavaju kao religiozni a da pritom ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči (M=2,42;SD=0,92) od onih koji se izjašnjavaju kao ravnodušni (M=2,98;SD=0,91) i onih koji se izjašnjavaju kao religiozni i prihvaćaju sve što njihova vjera uči (M=2,86;SD=0,94). Kod analize pojedinih obilježja koji su tu prikazani možemo uočiti da, unatoč razlikama između podskupina učenika/ca, aritmetičke sredine nisu visoke.

6.4.2. *Nacionalni ekskluzivizam*

Kada govorimo o rezultatima dobivenim na česticama koje se odnose na nacionalni ekskluzivizam, statistički značajna razlika dobivena je u odnosu na spol (t=3,76;p=0,00), tip škole (Welch F= 3,88;Welch p=0,02), političko opredjeljenje (F=5,77;p=0,00) i religioznost (F=7,94;p=0,00). Učenici (M=3,29; SD=0,76) su u većoj mjeri skloni iskazivanju *nacionalnog ekskluzivizma* od učenica (M=3,00; SD=0,71). Učenici/e trogodišnjih strukovnih škola (M=3,28;SD=0,82) se statistički značajno razlikuju od gimnazijalaca/ki (M=3,00; SD=0,64) i u većoj su mjeri skloni nacionalnom ekskluzivizmu. Učenici/e koji se politički opredjeljuju za desnu opciju (M=3,36;SD=0,72) statistički se značajno razlikuju i u većoj mjeri izražavaju nacionalni ekskluzivizam od učenika koji se opredjeljuju za centar (M=3,07; SD=0,71). Pritom

se ne razlikuju (po Scheffeu) od onih koji se opredjeljuju za lijevu političku opciju (M=3,06; SD=0,75), unatoč gotovo istoj aritmetičkoj sredini onih koji se opredjeljuju za centar i ljevicu. Nadalje, učenici/e koji/e se samoidentificiraju kao uvjereni/e vjernici/e i prihvaćaju sve što njihova religija uči (M=3,44; SD=0,70) najskloniji su *nacionalnom ekskluzivizmu* i statistički se značajno razlikuju od onih koji se samoidentificiraju kao nereligiozni i protivnici religije (M=2,50; SD=0,61), od nereligioznih koji nemaju ništa protiv religije (M=2,93; SD=0,70) i onih religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči (M=3,08; SD=0,73).

Ovdje smo samo ukratko predstavili rezultate za koje smatramo da bi mogli pomoći u shvaćanju zatvorenih/otvorenih stavova prema imigrantima kod pojedinih skupina učenika/ca. Ovo svakako nije detaljna analiza vrijednosti, ali ona se u kontekstu ovog rada nije činila neophodnom. Važnije nam se čini istaknuti da tradicionalni vrijednosni obrasci koje smo ovdje mjerili pomoću religijskog samoopredjeljenja, *rodnog konzervativizma* i *nacionalnog ekskluzivizma* mogu pomoći pri objašnjenju iskazanih stavova prema imigrantima.

6.5. Izvori znanja o migracijskoj krizi i azilantima

U prvom dijelu ovog rada naglasili smo da različiti izvori znanja o temama koje govore o imigrantima, azilantima i migracijskoj krizi mogu biti povezani s formiranjem stavova prema imigrantima. Kako bi ispitali odakle učenicima/ama informacije o tim temama u upitniku se nalazilo pitanje na koje su mogli zaokružiti do tri odgovora koji su prikazani u Tablici 10.

Tablica 10. Izvori znanja o migracijskoj krizi, azilantima i sličnim temama

Izvori znanja	Da (%)	Ne (%)	Nema odgovora (%)
U okviru nekih školskih predmeta	4,30	94,62	1,07
TV	85,48	12,90	1,62
Internetski portali	67,20	31,72	1,07
Društvene mreže (Facebook, Instagram, Twiter, …)	49,46	49,19	1,35
Dnevne novine	18,01	80,64	1,34
U razgovoru s prijateljima	13,97	84,94	1,07
Unutar obitelji	15,86	83,06	1,07
Preko radija	10,75	88,17	1,07
Na satovima razredne zajednice	2,41	96,50	1,07
Na posebnim predavanjima u školi	1,34	97,58	1,07
Na predavanjima u gradu	1,34	97,58	1,07

Rezultati nam pokazuju da su učenici i učenice informacije o migracijskoj krizi, azilantima i sličnim temama većinom dobili putem medija. Njih 85,48 % informacije je dobilo putem televizije, 67,20 % putem internetskih portala a 49,46 % putem društvenih mreža. 18,01 % putem dnevnih novina, 10,75 % putem radija. Osim putem medija, manji broj učenika i učenica informacije o ovim temama su dobili u razgovoru s prijateljima (13,97 %) i unutar obitelji (15,86 %).

7. Rasprava

U ovom radu pokušali smo istražiti stavove učenika i učenica završnih razreda srednjih škola u Zadru prema imigrantima. Zanimalo nas je postoji li povezanost između njihovih sociodemografskih, sociokulturnih i socioekonomskih obilježja i izraženih stavova prema imigrantima. Nakon što smo na česticama koje su govorile o stavovima prema imigrantima napravili faktorsku analizu dobili smo tri faktora, a za daljnju analizu smo koristili dva faktora. To su *društvena distanca* i *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje*. Osim povezanosti sociodemografskih, sociekonomskih i sociokulturnih obilježja i dobivenih faktora, ispitali smo i povezanost *rodnog konzervativizma* i *nacionalnog ekskluzivizma* s tim faktorima.

Rezultati istraživanja koji su dobiveni ispitivanjem faktora *društvena distanca* pokazali su da učenici i učenice u prosjeku ne izražavaju visok stupanj društvene distance prema imigrantima. Prijašnja istraživanja pokazuju da u Hrvatskoj mladi imaju relativno visok stupanj isključivosti i društvene distance prema „Drugima“ (Ilišin i dr., 2013, prema Kovačić i Ćulum, 2015). Iako to ovdje nije slučaj ipak se pokazuje svojevrsna ambivalentnost između rezultata na pojedinim česticama. Ta ambivalentnost, s jedne strane proizlazi iz konstrukcije same skale,[18] a s druge strane iz samog iskazivanja pojedinih stavova od strane učenika/ca. Primjerice, dok ih je većina spremna imati bliske prijateljske odnose, u manjoj mjeri su spremni prihvatiti dolazak imigranata u goste. Očekivano, nešto su manje spremni na romantičnu vezu s članom imigrantske obitelji (47,03 %). Ipak, činjenica da bi 73,11% učenika/ca sjedilo u klupi sa svojim/om vršnjakom/injom imigrantskog porijekla, a njih 67,20% ne bi imalo ništa protiv da im vršnjak/inja iz imigrantske obitelji bude blizak/bliska/ prijatelj/ica pokazuju da su učenici/e otvoreni prema mogućnosti uspostavljanja kontakta sa svojim imigrantskim vršnjacima. Takvi odnosi bi, prema revidiranoj *hipotezi kontakta* (Petigrew, 1998) mogli

[18] Društvena distanca je mjerena pomoću više čestica na Likertovoj skali a ne kumulativnoj Bogardusovoj skali na kojoj se najčešće i mjeri. S obzirom na to javljaju se određene ambivalentnosti zbog sadržaja čestica. Pritom dobivamo deskriptivne podatke koje na kumulativnoj skali ne bi dobili jer bi odabir većeg stupnja društvene distance poništio mogućnost izražavanja društvene distance na pojedinim razinama bliskosti.

pridonijeti smanjenju predrasuda prema imigrantima, kao posljedici uspostavljanja kontakta popraćenog prijateljskim odnosom.

Kad smo analizirali izražene stavove prema pojedinim sociodemografskim, sociokulturnim i socioekonomskim obilježjima učenika/ca utvrdili smo razlike u stavovima između učenika i učenica. Iako te razlike nisu velike, rezultati govore da su učenici skloniji predrasudama nego li učenice (usp npr. Watts, 1996). Neka istraživanja, na drugačijim uzorcima, govore da veću društvenu distancu pokazuju žene (Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). U našem kontekstu u kojem pokušavamo naglasiti važnost kulturnih utjecaja treba uzeti u obzir to da učenici u većoj mjeri od učenica imaju tradicionalne vrijednosti koje se pak često povezuju s predrasudama i isključivosti Drugoga (Ilišin i dr., 2013, prema Kovačić i Ćulum, 2015). Iako u radu nije provedena regresijska analiza koja bi nam to mogla potvrditi, ovi rezultati nam još jednom pokazuju kako u hrvatskom kontekstu uloga kulture i vrijednosnih obrazaca može imati značajnih društvenih implikacije, ne isključujući pritom druge čimbenike. Iako smo prethodno naveli kako mladi odrastaju u društvenom ambijentu u kojem je i dalje poželjno iskazivanje tradicionalnih vrijednosti (v. npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014), istraživanje vrijednosnih stavova u ovom istraživanju pokazuje umjereno izražene vrijednosti na česticama pomoću kojih smo mjerili *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam*. Ipak, postoje pojedini učenici/ce koji/e su skloniji/e tim vrijednostima i koji/e istovremeno u većoj mjeri pokazuju zatvorenost prema imigrantima.

Zanimljivo je da razina obrazovanja roditelja kao dio kulturnog kapitala nije statistički značajna pri diferencijaciji zatvorenosti i otvorenosti prema imigrantima. Upotrebom ANOVA-e pokazalo se da niti obrazovanje oca niti obrazovanje majke nije bilo značajno za diferencijaciju zatvorenosti i otvorenosti učenika i učenica prema imigrantima. Iako je iz deskriptivnih rezultata vidljiva tendencija da su se kod djece obrazovanijih roditelja pokazale niže vrijednosti aritmetičke sredine pri iskazivanju društvene distance nego kod djece čiji su roditelji slabije obrazovani, te se razlike ipak nisu pokazale statistički značajnima. To bi se možda jednim dijelom moglo objasniti time što smo u uzorku imali tek mali broj učenika/ca čiji su roditelji visoko obrazovani. Ubuduće bi možda trebalo bolje ispitati povezanost ovog obilježja i stavova prema imigrantima. Posebno bi trebalo bolje istražiti čimbenike primarne i sekundarne socijalizacije i njihovu vezu s tim stavovima jer velika većina učenika/ca koji su sudjelovali u ovom istraživanju informacije o ovoj temi dobiva iz medija, a ne u obitelji ili

školi.[19] Iako masovni mediji sve više zamjenjuju obiteljske veze pretvarajući obitelj u *zombi-kategoriju* (Beck i Beck-Gernsheim, 2002, prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014) mnogi autori će naglasiti važnost primarne socijalizacije u Hrvatskoj (v. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014).

Kada govorimo o povezanosti samoprocjenjenog socioekonomskog statusa i stupnja društvene distance neka istraživanja pokazuju da viši stupanj društvene distance pokazuju oni/e sudionici/e koji se pozicioniraju niže na skali samoprocjenjenog socioekonomskog statusa. U ovom istraživanju takav nalaz nije potvrđen. Pritom, valja imati na umu da kod ovakvih rezultata često može doći do nekonzistentnosti zbog različitog društveno-povijesnog i situacijskog konteksta u kojem kulturna obilježja mogu imati veću ulogu u formiranju stavova (Pal, 2004, prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Uz to, skupina mladih koju nazivamo adolescenti u najmanjoj mjeri pokazuje svijest i interes za ekonomska pitanja i probleme (Ilišin i dr., 2013). U okvirima ovog istraživanja jedno od mogućih objašnjenja jest i to da većina učenika i učenica smatra kako im imovinsko stanje nije niti bolje niti lošije od većine drugih a da su im pritom otac i majka većinom završili srednju školu. Osim ovih objašnjenja, neki autori će reći i to da ova populacija nema potpuno formirane stavove i kako u velikoj mjeri internalizira dominantne obrasce dobivene u primarnoj i sekundarnoj socijalizaciji (v. npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014).

Možemo zaključiti kako najveću društvenu distancu prema imigrantima pokazuju učenici/e koji su uvjereni/e vjernici/e i prihvaćaju sve što njihova vjera uči, koji/e se opredjeljuju za desnu političku opciju i u većoj mjeri izražavaju stavove opisane kroz *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam*. I u drugim istraživanjima se pokazalo kako je političko opredjeljenje povezano sa stupnjem izražene društvene distance, a s time i predrasudama. Značajno veću društvenu distancu pokazuju oni učenici/e koji/e se pozicioniraju prema desnoj političkoj opciji nego li oni koji/e se pozicioniraju lijevo ili oko centra (v. npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). To i ne čudi s obzirom da oni pojedinci koji su skloniji desnoj političkoj opciji u pravilu iznose ksenofobnije stavove. To nam s jedne strane govori o tome da percipiraju nešto što im je strano i drugačije kao prijetnju i da žele prema toj prijetnji na svojstven način djelovati kako bi zaštitili sebe (ili naciju). Svakako je zanimljiva statistički značajna razlika u iskazivanju društvene distance između učenika/ca koji su religiozni i prihvaćaju sve što njihova vjera uči i učenika/ca koji su religiozni ali ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči. Iako je očekivana povezanost religioznih učenika/ca s tradicionalnim

[19] v. Tablicu 10.

vrijednostima i isključivosti, neočekivano je da unutar njih postoje barem dvije podskupine s različitim uvjerenjima (vidi Tablicu 5.). Razlika u iskazivanju stavova između te dvije grupe je potvrđena i analizom povezanosti religije s *rodnim konzervativizmom* i *nacionalnim ekskluzivizmom*.

Kada govorimo o ekonomskoj (realnoj) i kulturnoj (simboličkoj) percepciji prijetnje obje ove dimenzije uzimaju se zajedno prilikom objašnjavanja antiimigrantskih i diskriminirajućih stavova prema imigrantima. Ipak, različita istraživanja pokazuju kako mnogo faktora može utjecati na veće eksponiranje neke od ovih dviju komponenata (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012; Župarić-Iljić, Gregurović, 2013; Meuleman, Davidov i Billiet, 2009; Quillian, 1995; Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007). Kako smo već i naveli, percepcija imigranata kao ekonomsko-kulturne prijetnje može pomoći prilikom razumijevanja predrasuda koje se često mjere pomoću društvene distance (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012).

Deskriptivni rezultati dobiveni na faktoru *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje* pokazuju veću aritmetičku sredinu nego li rezultati dobiveni na faktoru *društvena distanca*. Premda se ni tu ne može govoriti o visoko izraženoj percepciji imigranata kao prijetnje ona je svakako prisutna. Pojedine čestice ukazuju na zatvorenost učenika/ica prema potencijalnim imigrantima. To su čestice koje govore o privilegijama na tržištu rada i nesklonosti za prihvaćanje imigrantskih vrijednosti i normi u njihov društveno-kulturni habitus. Ovakvi podaci, između ostalog, pokazuju sličnost s rezultatima istraživanja koje je provedeno 2009. godine na nacionalnom uzorku[20] (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). U tom slučaju, kao i u velikom broju drugih, analitički se promatralo odnose u kojima dolazi do naglašavanja ekonomske ili kulturne dimenzije prijetnje.

Ovo istraživanje nije pokazalo latentnu strukturu učeničkih stavova prema kojoj su ekonomska i kulturna prijetnja dva različita faktora. To ne znači da se pri objašnjenju rezultata ne možemo osloniti na teorijske koncepcije koje te faktore pokušavaju objasniti. Ekonomski orijentirana objašnjenja okupljena su oko ideje da većinska populacija strahuje od gubitka

[20] Rezultati koji su dobiveni 2009. godine u istraživanju na nacionalnom uzorku, doduše, punoljetnih građana su sljedeći (u zagradama je prikazan stupanj slaganja s određenom tvrdnjom): Strani radnici moraju se prilagoditi vrijednostima našeg društva ukoliko žele u njemu raditi(75,9%), radnici migranti bi opteretili već prezasićeno tržište radne snage u našoj zemlji (59,3%), u slučaju da migrantski i domaći radnik imaju jednake kvalifikacije, prednost treba uvijek dati domaćem radniku (59,3%), naša vlada ne bi trebala dopustiti uvoz strane (migrantske) radne snage (55,3%), radnici migranti se nikad neće prilagoditi vrijednostima našeg društva (37, 0%), postoji opasnost da radnici migranti unište našu kulturu i običaje (23%), teško bih prihvatio/la da mi radnik migrant bude šef na poslu (30,6%) (v. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012).

vlastite socioekonomske pozicije. Ovaj fenomen se može objasniti *teorijom realističnog grupnog sukoba* koja se najčešće koristi u objašnjavanju međugrupnog sukoba (Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007; Čačić-Kumpes, Gregurević i Kumpes, 2012). Prema ovoj teoriji, moglo bi se reći kako oni učenici i učenice završnih razreda srednjih škola u Zadru koji misle da imaju isključivo pravo na pojedine resurse, u situacijama u kojima se njihovo pravo na te resurse dovodi u pitanje reagiraju neprijateljski. Pritom je za očekivati da će percipirana prijetnja porasti u razdoblju gospodarske krize koja utječe na BDP, nezaposlenost i čitav niz nesigurnosti (Čačić-Kumpes, Gregurević i Kumpes, 2012; Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004; Meuleman, Davidov i Billiet, 2009; Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007; Bulat, 1995).

Razdoblje u kojem je provedeno istraživanje obilježeno je niskom stopom BDP-a. Za očekivati je bilo da će takvo razdoblje potaknuti atmosferu nesigurnosti, ionako prisutnu kod mladih koji žive u posttranzicijskoj Hrvatskoj (Ilišin i dr., 2013). Ovo istraživanje je pokazalo da učenici/e imaju donekle fluidne stavove prema imigrantima kao što se moglo očekivati s obzirom na njihovu dob. Unatoč tome, bitnijim se čini naglasiti njihovu neutralnost prema imigrantima. Svakako postoje skupine učenika koje su u manjoj mjeri spremne na kontakte s imigrantima ali iz ovih podataka ne bi mogli, primjerice, zaključiti da se zatvoreni stavovi prema imigrantima mogu (u kontekstu ovog istraživanja) shvatiti kao sinergija ekonomske, kulturne i sigurnosne prijetnje ali da je ekonomska prijetnja ipak najvažnija odrednica stava prema imigraciji i imigrantima (Franc, Šakić i Kaliterna-Lipovčan, 2010, prema Župarić-Iljić i Gregurović, 2013).

Kulturna objašnjenja govore kako se antiimigrantski stavovi mogu promatrati kroz simboličku dimenziju prijetnje od strane manjinske skupine. U tom slučaju imigrantske vrijednosti i običaji smatraju se ugrožavajućim faktorom koji dovodi do nesklada dominantnih vrijednosti kulturnog i društvenog poretka. Ova pozicija oslanja se na ideju da bi tradicionalne društvene vrijednosti mogle biti narušene ako bi se omogućile značajnije demografske promjene pa bi došlo i do političkog, ekonomskog i kulturnog probitka „nematične“ grupe (Bulat, 1995).

Prema Šramu (2010, prema Župarić-Iljić i Gregurović, 2013), u hrvatskom slučaju, kulturna objašnjenja imaju primat nad ekonomskima jer kulturno orijentirana objašnjenja u obzir uzimaju nacionalni kulturni integritet i percepciju utjecaja imigracije na njega. Župarić-Iljić i Gregurović (2013) prilikom istraživanja stavova prema azilantima (na studentskoj populaciji) potvrđuju ovakav pristup tvrdeći da se negativni stavovi prema tražiteljima azila

prvenstveno razotkrivaju kao doživljaj društvene i kulturne prijetnje zamišljenom nacionalnom identitetu. Prema Katunariću (2003, prema Župarić-Iljić, 2013: 55) takvi stavovi često se provlače „kroz etnocentrične i nacionalističke diskurse politike isključivanja drugih (najčešće stranci i manjine svih profila) koji ne ulaze u matricu poželjnog homogenog shvaćanja nacije kao produžetka etnosa“. Osim toga, prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes (2014), čini se kako su nacionalizam i nacionalna isključivost postali dio *svijeta života* većine hrvatskih građana tijekom devedesetih a kroz različite čimbenike primarne i sekundarne socijalizacije preneseni su i na nove generacije koje su odrastale u Hrvatskoj nakon raspada SFR Jugoslavije.

Obrazovanje roditelja, tip škole koju učenici/e pohađaju, veličina mjesta stanovanja i samoprocijenjeni socioekonomski status nisu se pokazali značajnima prilikom diferencijacije stavova koji govore o percepciji imigranata kao ekonomsko-kulturne prijetnje. Izostanak povezanosti veličine mjesta stanovanja mogao bi se jednim dijelom objasniti kroz sve manji utjecaj urbaniziranosti pojedinih sredina zbog novih medija (Ilišin i dr., 2013). Izostanak statistički značajnog utjecaja samoprocijenjenog socioekonomskog statusa mogao bi biti povezan s time da se mladi diferenciraju među sobom u percepciji socioekonomskih i egzistencijalnih problema s obzirom na dob, odnosno stupanj maturacije.

Istraživanje Semyonova, Raijman i Gorodzeisky (2006) pokazuje da socijalno i ekonomski ugroženiji pojedinci/ke u većoj mjeri izražavaju zatvorene stavove prema strancima. Stavovi su im tim više zatvoreniji što se udio manjinske populacije (u navedenom istraživanju) povećava i što su im ekonomski resursi (za vrijeme ekonomskog pada) više ograničeni. Ipak, učenici/e koji/e su sudjelovali/e u ovom istraživanju unatoč lošijem samoprocjenjenom socioekonomskom statusu i migracijskoj krizi koja se zbivala nedugo prije provedbe istraživanja u prosjeku ne pokazuju visoko izraženu percepciju ekonomsko-kulturne prijetnje. Kao što smo prethodno i naveli, istraživanja u Hrvatskoj pokazuju kako su adolescenti u najmanjoj mjeri svjesni socioekonomskih problema, a svijest o tim problemima raste linearno s dobi (Ilišin i dr., 2013). Osim toga valja nadodati kako su migracije na području Hrvatske za vrijeme migracijske krize bile tranzitne migracije. Pošto se migranti nisu zadržavali u Hrvatskoj moguće je da ih učenici/e nisu doživjeli kao prijetnju.

Na pitanje zašto nismo utvrdili povezanost ispitivanih elemenata kulturnoga kapitala i izraženih stavova prema imigrantima (obrazovanja roditelja i tipa škole koju sudionici/e pohađaju), malo je teže odgovoriti. Izgleda da sudionici/e neovisno o tim čimbenicima podjednako percipiraju imigrante kao ekonomsko-kulturnu prijetnju. Ipak, potrebno je podsjetiti da izražavaju različit stupanj društvene distance prema imigrantima s obzirom na tip

škole koji pohađaju. Dakle, iako je osjećaj prijetnje podjednako prisutan, učenici/ce se međusobno razlikuju s obzirom na tip škole. Prema onome što pokazuju rezultati istraživanja, čini se da bi oni učenici/e koji pohađaju gimnazije (i u nešto manjoj mjeri oni/e koji/e pohađaju četverogodišnje strukovne škole) lakše uspostavili otvorenije kontakte s imigrantima od svojih vršnjaka iz trogodišnjih strukovnih škola.

Kao i kod nekih drugih istraživanja važnim varijablama koje su povezane sa stavovima prema imigrantima pokazale su se spol, politička orijentacija, religijska samoidentifikacija (Župarić-Iljić i Gregurović, 2013; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014) i izražene vrijednosne orijentacije (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). Kao što smo rekli i kod faktora *društvena distanca*, veću stavovsku zatvorenost učenika prema imigrantima moguće je pokušati objasniti time što su oni skloniji tradicionalnoj vrijednosnoj orijentaciji, ali za takav zaključak bilo bi potrebno napraviti složenije obrade od ovih koje su učinjene za potrebe ovoga rada. Ipak, čini se da je napomenuta tendencija vidljiva i iz toga što se sudionici, statistički značajno od sudionica, razlikuju u stupnju prihvaćanja *rodnog konzervativizma* i *nacionalnog ekskluzivizma*, a *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam* su u statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji.

Osim što su navedene vrijednosne orijentacije povezane s percepcijom imigranata kao prijetnje i snažnije izraženom društvenom distancom prema imigrantima, sa slično izraženim stavovima povezana je i religijska samoidentifikacija. Iako je to pomalo problematično tvrditi, prema nekim autorima (Dragun, 2011) religija je u Hrvatskoj imala važan utjecaj na ublažavanje krize identiteta koja je nastala u tranzicijskom razdoblju, a i u novije vrijeme je često uporište za oblikovanje i očuvanje identiteta kod mladih. Šram (2010) navodi kako je očekivano da religiozniji sudionici/e iskazuju jaču tendenciju kulturne isključivosti jer religioznost interferira s tradicionalnim i konzervativnim vrijednostima kojima se često pripisuje isključivost i zatvorenost prema promjenama. Prema Sekuliću (2012) u Hrvatskoj se za vrijeme kompleksnih tranzicijskih (i posttranzicijskih) procesa događaju procesi spajanja religioznosti, nacionalnog ekskluzivizma i rodnog konzervativizma. U ovom istraživanju također je uočena povezanost između rezultata na tim skalama. Kao i povezanost tih rezultata i stavova prema imigrantima

Izražena politička orijentacija također se često pokazuje kao važan prediktor stavova prema imigrantima (Župarić-Iljić i Gregurović ,2013; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). Oni učenici/e koji/e se pozicioniraju desno na skali političke samoidentifikacije u prosjeku su skloniji percipirati imigrante kao ekonomsko-kulturnu prijetnju. Ovakvi rezultati

nisu neuobičajeni s obzirom na to da je desna politička opcija usko povezana s tradicionalnim vrijednostima i isključivosti. A ako uzmemo u obzir to da je 1990-tih godina politička elita instrumentalizirala religiju i naciju spajajući ih u moćno sredstvo nacionalne homogenizacije (v. Sekulić, 2012; v. Tomić-Koludrović, 2007) ovakvi rezultati su očekivani. Politizacija religije i religizacija politike u to vrijeme su se funkcionalno nadopunjavale, a sudionici tog procesa bili su i političari i Crkva (Vrcan, 2001). Religijska pripadnost i nacionalizam s kojima se tada iskazivala lojalnost novoj vlasti (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007) ostali su stabilni elementi hrvatskog društva pa su tako i danas poželjni obrasci iskazivanja identiteta (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014).

Iako smo pokazali da su tradicionalne vrijednosti (mjerene pomoću religioznosti, *rodnog konzervativizma* i *nacionalnog ekskluzivizma*) povezane s percepcijom imigranata kao ekonomsko-kulturne prijetnje treba uzeti u obzir kako nisu sve dimenzije ovih vrijednosti ujednačene. To pokazuje nekoherentan i fluidan odnos između religioznosti i rodnog konzervativizma, gdje se pokazuje da ne postoji neki čvrsti obrazac između religioznosti i *rodnog konzervativizma* (v. poglavlje *Rodni konzervativizam*). Populacija adolescenata u Hrvatskoj inače pokazuje fluidne i nedovoljno izgrađene stavove (Ilišin i dr., 2013), a kada na to nadodamo činjenicu da hrvatsko društvo unatoč retradicionalizaciji pokazuje neke modernističke trendove pa tako i pomak u iskazivanju rodnog konzervativizma (v. Sekulić, 2012; v. Tomić-Koludrović, 2007) mogli bi barem djelomično objasniti ovu zbrku.

Ono što smo već spomenuli a što je, moramo priznati, jako zanimljivo kod ovako mlade populacije jest to da se unutar religioznih sudionika/ca istraživanja javljaju dvije skupine koje se međusobno statistički značajno razlikuju. Pritom, oni/e učenici/e koji su religiozni/e i prihvaćaju sve što njihova vjera uči statistički značajno u većoj mjeri iskazuju veću zatvorenost prema imigrantima od onih koji su religiozni ali ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči. Razlika između ove dvije skupine dobivena je ispitivanjem odnosa religioznosti i *društvene distance* ali i odnosa religioznosti s *rodnim konzervativizmom* i *nacionalnim ekskluzivizmom*. Kako je na u više analiza dobiven takav rezultat možemo zaključiti kako postoje kritički i nekritički vjernici. Jedni ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči i imaju otvorenije stavove prema imigrantima dok drugi prihvaćaju sve što njihova vjera uči i imaju zatvorenije stavove dok su pritom povezani s tradicionalno nacionalističkim habitusom kod kojeg se javlja veća izraženost *rodnog konzervativizma* i *nacionalnog ekskluzivizma*.

I druga istraživanja također potvrđuju povezanost između važnosti koju nacionalni identitet ima za pojedinca i percepcije prijetnje (Šram, 2010) što, zajedno s istraživanom religijskom samoidentifikacijom i političkim opredjeljenjem, ide na ruku kulturnim objašnjenjima percepcije imigranata kao (ekonomsko-kulturne) prijetnje (v. npr. Župarić-Iljić i Gregurović, Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Prema mnogim autorima subjektivna percepcija natjecanja između grupa ima važnu medijatorsku ulogu između realne prijetnje za interese domaćeg stanovništva i negativnih stavova prema imigrantima (manjini), a teorije koje govore o međugrupnim konfliktima spominju i veličinu manjinske skupine kao važnog faktora koji utječe na razinu percipirane prijetnje (Quillian, 1995; Blalock, 1967, prema Meuleman, Davidov i Billiet, 2009; Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007). Ovaj segment više dolazi u obzir kod ekonomskih objašnjenja putem *teorije realističnog sukoba* ali bi ga u kontekstu migracijskih zbivanja i medijskog prikazivanja migracijske/izbjegličke krize trebalo uzeti u obzir čak i ako sudionici/e ne pokazuju sklonost razmišljanja o problemima socioekonomske naravi. U jednom od svojih posljednjih objavljenih tekstova, Bauman (2016) također kritizira medijsko prikazivanje migracijske/izbjegličke krize ističući kako negativni medijski diskurs stavlja dodatni uteg na percepciju imigranata kao prijetnje (koja dolazi odmah iza percepcije imigranata kao „stranaca“).

Ovo istraživanje pokazuje kako su učenici završnih razreda srednjih škola u Zadru većinu informacija o ovoj tematici dobili preko medija. Čak 85,48% učenika i učenica informacije o imigrantima (odnosno azilantima, migracijskoj krizi i sl.) dobiva putem televizije, njih 67,20 % putem internetskih portala, a njih 49,46% putem društvenih mreža. Uzimajući u obzir ove podatke moramo se zapitati o socijalizacijskom efektu medija i njihovom utjecaju na oblikovanje stavova prema imigrantima, a prema nekim autorima utjecaj medija sve više zamjenjuje određene komponente primarne obiteljske socijalizacije (Čačić_Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). O navedenoj temi tek je 15,86% učenika i učenica dobilo informacije unutar obitelji, 13,97% u razgovoru s prijateljima te poražavajućih 4,30% u okviru nekih školskih predmeta.[21]

O tome koliki može biti društveni i medijski utjecaj na stavove prema imigrantima pokazuje nam i primjer Australije. Tamo dolazi do porasta percepcije prijetnje nacionalnoj suverenosti od strane tražitelja azila nakon niza negativnih situacija viđenih u australskim medijima, uz prisutnost vladinih i institucionalnih diskurzivnih praksi prema njima. Negativni

[21] Što je svakako suprotno od situacije koju smo spomenuli u uvodnom dijelu. Naime, da poučavanje o multikulturnoj povijesti utječu na buduće stavove (Stefaniak i Bilewitz, 2016).

i osuđujući prikazi imigranata u australskim medijima bili su u porastu zadnjih 30-tak godina, od kada se u medijskim prikazima u prvi plan smješta veliki broj izbjeglica u čamcima s područja Indokine te uvođenja vladinih mjera ekstrateritorijalnog odlučivanja o traženju azila (Jupp, 2002, prema Župarić-Iljić i Gregurović, 2013). Nadalje, prema Huysmans (2006, prema Župarić-Iljić i Gregurović, 2013) u razdoblju nakon napada na „Blizance" u NewYorku 2001. godine te kasnijih bombaških napada u Londonu i Madridu, na imigrante i tražitelje azila počelo se gledati kao na prijetnju nacionalnoj sigurnosti od „potencijalnih terorista", što je dodatno pojačalo negativnu politiku i retoriku prema imigrantima.

Moramo zapaziti da situacija u Hrvatskoj (ali i u ostatku Europe) nije veoma različita od ove. Veliki broj imigranata i izbjeglica koji „prijete" Europi, pa i Hrvatskoj jesu (uz već spomenutu migracijsku krizu) „imigranti u čamcima" koji većinom dolaze iz ratom zahvaćenih područja ili pak s područja velikih socijalnih i ekonomskih nestabilnosti na Bliskom Istoku ili sjevernijim afričkim državama. Percepcija koja se stvara u medijima nije prisutna odnedavna već polako ali sigurno postaje dominantan diskurs masovnih medija. To je diskurs koji često prikazuje prijetnju s Juga koja postoji u svojoj dualnosti između humanitarne katastrofe i sigurnosne prijetnje. S time da bi se moglo reći kako se percepcija sigurnosne prijetnje dodatno osnažuje nakon terorističkih napada u Francuskoj i medijskom prikazivanju u kojem se govorilo o zlostavljanju žena od imigrantske populacije u Njemačkoj za vrijeme Božića i Nove Godine 2015/2016.

U kontekstu ovog istraživanja možemo reći da je imigrantska skupina u najvećoj mjeri percipirana od strane medija. A mediji, osim što su velikoj mjeri nametnuli negativne predodžbe o imigranatima, prikazali su i da pristižu u velikome broju (što i jest bilo realno) i time možda pojačali realnu percepciju prijetnje koja je kroz svoju ekonomsku dimenziju i konkurenciju na tržištu rada dodatno učvrstila ionako čvrste nacionalističke kulturne temelje i strah od „Drugoga" (usp. npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). Prema službenim podacima kroz Hrvatsku je u razdoblju izbjegličke/migracijske krize prošlo oko 700 000 migranata (Šelo-Šabić i Borić, 2016). Iako se oni nisu naselili u Hrvatskoj, nego samo prošli kroz tranzitne centre, u javnosti je moglo doći do povećanja subjektivna percepcija prijetnje i to pomoću ovakvog „situacijskog okidača" koji je, potencijalno, dodatno pojačao zatvorenost pojedinih učenika/ca prema imigrantima.

Iako masovni mediji sve više nadoknađuju i zamjenjuju primarne obiteljske veze transformirajući obitelj i čineći od nje *zombi-kategoriju* (Beck i Beck-Gernsheim, 2002, prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014), treba istaknuti kako obitelj u Hrvatskoj i dalje

ima veliku moć u konstrukciji *svijeta života* (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes (2014) tvrde kako su roditelji današnjih generacija srednjoškolaca svoje nacionalističke stavove većinom oblikovali u svojoj odrasloj dobi u sklopu društvenih promjena i iskustva življenja u devedesetim godinama. Za razliku od njih generacije srednjoškolaca obuhvaćene novijim istraživanjima internalizirale su „sliku svijeta impregniranu društveno legitimiranim nacionalizmom". U tom smislu, nastavljaju navedeni autori, sudionici/e koji su rođeni devedesetih godina socijalizirali su se u državi koja po nekim autorima spada u prototip nacionalnohomogenizirajućih država s kraja 20. stoljeća. U takvim se državama (pomoću frustracija iz prošlosti) grade i ističu prava temeljne etničke skupine, odnosno većinskog stanovništva na državu te se stvara percepcija da sve treba biti podređeno njoj (Brubaker, 2009, prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014). Imajući ovo na umu, povezanost religioznosti, političkog opredjeljenja i vrijednosnih orijentacija sa stavovima prema imigrantima je očekivana.

8. Zaključak

Rezultati ovog istraživanja pokazali su da učenici i učenice završnih razreda srednjih škola u Zadru, u prosjeku, ne pokazuju visok stupanj *društvene distance* i ne percipiraju imigrante u visokoj mjeri kao *ekonomsko-kulturnu prijetnju*. Kao što smo i navodili više puta u radu, kod sudionika/ca istraživanja može se uočiti svojevrsna neutralnost u stavovima. Unatoč tome, pojedini učenici i učenice u većoj mjeri pokazuju otpor prema mogućim budućim kontaktima jer izražavaju viši stupanj društvene distance i u većoj mjeri percipiraju imigrante kao ekonomsko-kulturnu prijetnju.

Istraživanjem smo opovrgnuli hipotezu da će učenice pokazivati veću zatvorenost prema imigrantima. Učenici su ti koji pokazuju i viši stupanj *društvene distance* prema imigrantima i u većoj ih mjeri percipiraju kao *ekonomsko-kulturnu prijetnju*. Opovrgnuli smo i hipotezu da će učenici i učenice nižeg samoprocjenjenog socioekonomskog statusa pokazivati veću zatvorenost prema imigrantima. U ovom slučaju nije pronađena statistički značajna razlika niti na faktoru *društvena distanca* niti na faktoru *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje*. Hipoteza da će učenici/e koji pohađaju trogodišnje škole pokazivati veću zatvorenost prema imigrantima od učenika/ca koji/e pohađaju četverogodišnje škole i gimnazije je djelomično potvrđena. Na faktoru *društvena distanca* hipoteza je potvrđena dok na faktoru *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje* nije pronađena statistički značajna razlika. Nadalje, hipoteza da će učenici/e čiji roditelji imaju niži stupanj obrazovanja pokazivati veću zatvorenost prema imigrantima je opovrgnuta jer nema statistički značajne razlike niti na jednom od faktora.

Hipoteza da će učenici/e koji se samoidentificiraju kao religiozni pokazivati i veću zatvorenost prema imigrantima je djelomično potvrđena zbog dva razloga. S jedne strane jer se unutar skupine učenika/ca koji se samoidentificiraju kao religiozni, statistički značajno, razlikuju dvije podskupine. Oni koji su religiozni i uz to prihvaćaju sve što njihova vjera uči u značajno većoj mjeri pokazuju *društvenu distancu* prema imigrantima nego li religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči. S druge strane, na faktoru *percepcija ekonomsko-kulturne prijetnje* statistički se značajno razlikuju religiozni/e učenici/e koji/e prihvaćaju sve što njihova vjera uči i učenici/e koji/e su nereligiozni/e i nemaju ništa protiv religije. Uz to, oni religiozni koji prihvaćaju sve što njihova vjera uči u većoj mjeri percipiraju imigrante kao *ekonomsko-kulturnu prijetnju*.

Hipoteza da će učenici koji se opredjeljuju za desnu političku opciju pokazivati veću zatvorenost prema imigrantima od učenika/ca koji/e se opredjeljuju za centar ili lijevu političku opciju potvrđena je na oba faktora. Potvrđena je i hipoteza da će učenici koji u većoj mjeri pristaju uz *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam* pokazivati i veću zatvorenost prema imigrantima. To se potvrđuje pozitivnom korelacijom između ovih varijabli.

Iako je, u kontekstu ovog istraživanja, teško sa sigurnošću reći imaju li ekonomska (realna) ili kulturna (simbolička) objašnjenja veću ulogu, cjelokupni dojam je da kulturna objašnjenja imaju veću, premda ne i jedinu ulogu. K tome, može se reći i da se specifični hrvatski tranzicijski i postranzicijski društveni kontekst odražava na mlađu populaciju. Tome svakako treba nadodati i ulogu ekonomskih uvjeta, ulogu primarne socijalizacije i prisustvo migrantskih tema u medijima. Upravo bi ove elemente trebalo ubuduće detaljnije istražiti.

Moglo bi se reći da sudionici ovog istraživanja i dalje odrastaju u društvenom kontekstu u kojem su poželjni obrasci ponašanja vezani uz tradicionalističke vrijednosti, izraženiju religioznost i desnu političku opciju. U tom smislu, oni učenici i učenice koji su bliže takvim identifikacijama očekivano pokazuju i stavove karakteristične za takve habituse. To se svakako odnosi na nesklonost promjenama i veći stupanj ksenofobije prema različitome, na uzdizanju vlastitih kulturnih vrijednosti i očuvanju ekonomskih resursa, kao i općem osjećaju njihove ugroženosti. Drugim riječima, kod pojedinih učenika/ca može se govoriti o potrebi za uzdizanjem vrijednosti vlastite nacije i inzistiranju na asimilacijskom modelu integracije onih koji ne pripadaju dominantnim društvenim običajima i vrijednostima. To se očituje kroz izražavanje višeg stupnja *društvene distance* i većoj percepciji imigranata kao *ekonomsko-kulturne prijetnje* kod učenika koji dolaze iz trogodišnjih strukovnih škola, smatraju se religioznima i prihvaćaju sve što njihova vjera uči, opredjeljuju se za desnu političku opciju i u

većoj mjeri iskazuju *rodni konzervativizam* i *nacionalni ekskluzivizam*. Naposljetku, premda istraživanje nije pokazalo da su takvi stavovi dominantni kod učenika i učenica završnih razreda srednjih škola u Zadru, ne treba smetnuti s uma da su oni zastupljeni kod nezanemarivog broja učenika i učenica.

9.Prilozi

9.1. Anketni upitnik

1. **Spol (molimo zaokruži):**
   a) M
   b) Ž
2. **Koliko godina navršavaš 2016. godine? _____**
3. **Škola koju pohađaš je:**

a) Trogodišnja strukovna škola
b) Četverogodišnja strukovna škola
c) Gimnazija

4. **Upiši usmjerenje koje pohađaš, odnosno zanimanje za koje se obrazuješ:**

_____.

5. **Veličina mjesta u kojem živiš** *(gdje stanuje tvoja obitelj; stalno mjesto prebivališta).*
   a) Do 1000 stanovnika
   b) Od 1001 do 10 000 stanovnika
   c) Više od 10 000 stanovnika

6. **Koji si opći uspjeh postigao/la na kraju prošle školske godine?**
   a) Dovoljan
   b) Dobar
   c) Vrlo dobar
   d) Odličan
   e) Nedovoljan, ponavljam razred

7. **Koju razinu obrazovanja namjeravaš postići?**
   a) Srednja škola
   b) Viša škola
   c) Visoka škola ili fakultet
   d) Doktorat znanosti

8. **Nakon završenog školovanja želim raditi?**
   a) U Hrvatskoj
   b) U inozemstvu
   c) Ne znam

9. **U posljednje vrijeme mnogo se govori o imigracijskoj krizi, azilantima i sl. Po tvome mišljenju, iz kojih izvora si najviše doznao/la o tim problemima?**
   (Možeš zaokružiti najviše tri odgovora.)

   1. u okviru nekih školskih predmeta
   2. putem televizije
   3. putem internetskih portala
   4. preko društvenih mreža (Facebook, Instagram, Twitter i sl.)
   5. iz dnevnih novina
   6. u razgovoru s prijateljima
   7. unutar obitelji
   8. preko radija
   9. na satovima razredne zajednice
   10. na posebnim predavanjima u školi
   11. na predavanjima u gradu

10. Pred tobom se nalazi niz tvrdnji koje se odnose na dolazak imigranata (stranih radnika) u Hrvatsku. Zanima nas tvoje mišljenje o tome. Molimo te da ih pažljivo pročitaš te da za svaku tvrdnju izraziš svoj stupanj slaganja tako da zaokružiš jedan od brojeva u svakom retku. Mogući odgovori: *1 - uopće se ne slažem, 2 - ne slažem se, 3 - niti se slažem, niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 - u potpunosti se slažem.*

		Uopće se ne slažem	**Ne slažem se**	**Niti se slažem, niti se ne slažem**	**Slažem se**	**U potpunosti se slažem**
1	Strani radnici (imigranti) moraju se prilagoditi vrijednostima našeg društva ako žele u njemu raditi.	1	2	3	4	5
2	Naša vlada treba dopustiti uvoz strane (migrantske) radne snage.	1	2	3	4	5
3	Radnici imigranti bi opteretili već prezasićeno tržište radne snage u našoj zemlji.	1	2	3	4	5
4	Radnici migranti se nikada neće prilagoditi vrijednostima našeg društva.	1	2	3	4	5
5	U slučaju da imigrantski i domaći radnik imaju jednake kvalifikacije, prednost treba uvijek dati domaćem radniku.	1	2	3	4	5
6	Postoji opasnost da radnici imigranti unište našu kulturu i običaje.	1	2	3	4	5
7	Teško bih prihvatio/la da mi strani radnik bude šef.	1	2	3	4	5
8	Ne bi me smetalo da moji roditelji pozivaju imigrante k nama kući u goste.	1	2	3	4	5
9	Prihvatio/la bih da netko od članova moje obitelji (brat, sestra, bratić, teta…) stupi u brak s imigrantskim radnikom/com.	1	2	3	4	5
10	Sjedio/la bih u školskoj klupi sa svojim vršnjakom/injom iz imigrantske obitelji.	1	2	3	4	5
11	Prihvatio/la bih svog vršnjaka/inju iz imigrantske obitelji za svog bliskog prijatelja.	1	2	3	4	5
12	Prihvatio/la bih da imigrantska obitelj živi u mome susjedstvu.	1	2	3	4	5
13	Imigrantski radnici u potrazi za poslom trebaju samo proći kroz moju zemlju.	1	2	3	4	5
14	Smetalo bi me da moj dečko/djevojka bude porijeklom iz imigrantske obitelji.	1	2	3	4	5
15	Mislim da imigrante treba izbaciti iz zemlje.	1	2	3	4	5
16	Hrvatskoj je za neke vrste poslova potrebna legalna migrantska radna snaga.	1	2	3	4	5

11. Pred tobom se nalazi niz tvrdnji. Molimo te da ih pažljivo pročitaš te da za svaku izraziš svoj stupanj slaganja tako da zaokružiš jedan od brojeva u svakom retku: *1 - uopće se ne slažem, 2 - ne slažem se, 3 - niti se slažem, niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 - u potpunosti se slažem.*

		Uopće se ne slažem	**Ne slažem se**	**Niti se slažem, niti se ne slažem**	**Slažem se**	**U potpunosti se slažem**
1	Događaji u svijetu me uglavnom emocionalno ne pogađaju.	1	2	3	4	5
2	Jako mi je važno biti svjestan/na iskustava pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
3	Ne poznajem puno ljudi drugih nacionalnosti.	1	2	3	4	5
4	Teško je naći zajednički jezik s pripadnicima druge generacije.	1	2	3	4	5
5	Kad bi u mojoj školi postojala takva mogućnost, rado bih izabrao/la izborni predmet u kojem se uči o nacionalnim manjinama u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
6	Želim posjećivati kulturne događaje na kojima mogu upoznati kulture nacionalnih manjina u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
7	Posjećujem mjesta na kojima mogu upoznati ljude čija se kultura razlikuje od moje.	1	2	3	4	5
8	Poznavanje iskustava pripadnika drugih naroda pomaže mi da bolje razumijem samu/samoga sebe.	1	2	3	4	5
9	Osjećam bliskost s pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
10	Ponekad me nerviraju ljudi koji upozoravaju na prava nacionalnih manjina u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
11	Snažno suosjećam s izbjeglicama.	1	2	3	4	5
12	Teško je razumjeti probleme s kojima se susreću ljudi u drugim zemljama.	1	2	3	4	5
13	Osjećam se ugodno samo s pripadnicima svoje nacije.	1	2	3	4	5
14	Često me iritiraju pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
15	Volio/ljela bih više znati o kulturama nacionalnih manjina koje žive u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
16	Da bi mi netko bio dobar/ra prijatelj/ica, najvažnije je da mi bude sličan/na.	1	2	3	4	5
17	Jako mi je važno da se moj/a prijatelj/ica gotovo u svemu sa mnom slaže.	1	2	3	4	5
18	Mislim da poznavanje pripadnika nacionalnih manjina pridonosi razumijevanju nas samih.	1	2	3	4	5
19	Ne smeta me ako se netko razlikuje od mene.	1	2	3	4	5
20	Da imam mogućnost, putovao/la bih u druge zemlje da naučim što više o drugim kulturama.	1	2	3	4	5
21	Rastužuje me činjenica da mnogi ljudi u svijetu ne mogu živjeti onako kako bi željeli.	1	2	3	4	5
22	Rado bih se aktivno uključio/la u pomoć izbjeglicama.	1	2	3	4	5
23	Uglavnom mi se teško uživjeti u situaciju pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
24	Osjećam stvarnu povezanost s ljudima iz drugih zemalja.	1	2	3	4	5

12. **Molimo te da pažljivo pročitaš sljedeće tvrdnje te da za svaku izraziš svoj stupanj slaganja tako da zaokružiš jedan od brojeva u svakom retku.** Mogući odgovori: *1 - uopće se ne slažem, 2 - ne slažem se, 3 - niti se slažem, niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 - u potpunosti se slažem)*

		Uopće se ne slažem	**Ne slažem se**	**Niti se slažem, niti se ne slažem**	**Slažem se**	**U potpunosti se slažem**
1	Briga o obitelji treba biti temeljna zadaća svake države.	1	2	3	4	5
2	Postizanje socijalne pravednosti treba biti temeljni zadatak naše države.	1	2	3	4	5
3	Zadaća je svake države da prije svega osigura red.	1	2	3	4	5
4	Svima nam je potrebna jaka država.	1	2	3	4	5
5	Svaki pedalj naše zemlje za sve nas mora biti svetinja.	1	2	3	4	5
6	Boreći se za svoju državu kao narod smo izborili i svoje dostojanstvo.	1	2	3	4	5
7	Prošlost našeg naroda za sve nas mora biti svetinja.	1	2	3	4	5
8	Višestranački sustav garantira izražavanje interesa svih društvenih skupina.	1	2	3	4	5
9	Svaki narod mora imati svoju državu.	1	2	3	4	5
10	Bez vođe svaki je narod kao čovjek bez glave.	1	2	3	4	5
11	Zajedničko porijeklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja.	1	2	3	4	5
12	Naš narod, kao i svaki drugi, ima neke svoje posebnosti, koje drugi ne mogu ni shvatiti.	1	2	3	4	5
13	Svoje pretpostavljene treba slušati, čak i kada nisu u pravu.	1	2	3	4	5
14	Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama.	1	2	3	4	5
15	Među nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenja.	1	2	3	4	5
16	Narod koji ne njeguju tradiciju zaslužuje da propadne.	1	2	3	4	5
17	Interesi kolektiva uvijek moraju biti važniji od interesa pojedinaca.	1	2	3	4	5
18	Dvije su glavne vrste ljudi na svijetu, jaki i slabi.	1	2	3	4	5
19	Nakon višestoljetne državne nesamostalnosti konačno imamo priliku živjeti kao bogat narod.	1	2	3	4	5
20	Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti prema roditeljima.	1	2	3	4	5
21	Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	1	2	3	4	5
22	U strance ne smijemo imati previše povjerenja.	1	2	3	4	5
23	Muškarcima su bliskije javne, a ženama privatne aktivnosti.	1	2	3	4	5
24	Čovjek se može osjećati sasvim sigurnim samo kada živi u sredini gdje je većina pripadnika njegovog naroda.	1	2	3	4	5
25	Odgoj djece je prije majčina nego očeva dužnost.	1	2	3	4	5
26	Dobro je da u braku postoji jednakost između muža i žene, ali je bolje da muž ima posljednju riječ.	1	2	3	4	5
27	Potpuna sloboda govora danas vodi zbrci u društvu.	1	2	3	4	5
28	Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najstrože kažnjavati.	1	2	3	4	5
29	Nacionalno mješoviti brakovi nestabilniji su od drugih.	1	2	3	4	5

13. U kojoj mjeri se slažeš ili ne slažeš s tvrdnjama koje se odnose na tražitelje azila, tj. strance koji zbog osnovanog straha od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili političkog mišljenja traže zaštitu u drugoj zemlji?

Mogući odgovori: 1 – uopće se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – niti se slažem, niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem (Molimo te da zaokružiš odgovor u svakom retku)

		Uopće se ne slažem	**Ne slažem se**	**Niti se slažem, niti se ne slažem**	**Slažem se**	**U potpunosti se slažem**
1	Tražitelji azila su nasilne osobe koje bi nas mogle fizički napasti.	1	2	3	4	5
2	Tražitelji azila ne mogu nametnuti svoje običaje, kulturu i vjeru.	1	2	3	4	5
3	Tražitelji azila predstavljaju sigurnosnu opasnost za Hrvatsku zbog mogućih terorističkih napada.	1	2	3	4	5
4	Tražitelji azila ne predstavljaju teret za gospodarski napredak Hrvatske.	1	2	3	4	5
5	Tražitelji azila ne predstavljaju opterećenje za porezne obveznike.	1	2	3	4	5
6	Tražitelji azila su skloni krađama i napadanju građana zemlje u kojoj traže azil.	1	2	3	4	5
7	Kultura tražitelja azila ne treba se miješati s hrvatskom kulturom.	1	2	3	4	5
8	Tražitelji azila ne predstavljaju zdravstvenu prijetnju zarazom epidemijama.	1	2	3	4	5
9	Volio/voljela bih da tražitelji azila u Hrvatskoj budu po boji kože slični hrvatskome stanovništvu.	1	2	3	4	5
10	Ne bih volio/voljela živjeti u istoj ulici s tražiteljem azila.	1	2	3	4	5
11	Kad bih bio/la u mogućnosti, pomogao/la bih tražitelju azila.	1	2	3	4	5
12	Ne bih imao/la ništa protiv da u mome mjestu postoji prihvatilište za azilante/izbjeglice.	1	2	3	4	5
13	Ne bih imao/la ništa protiv da sa mnom u razred ide učenik/ca iz azilantske obitelji.	1	2	3	4	5
14	Volio/voljela bih da tražitelji azila pripadaju kršćanskoj religiji.	1	2	3	4	5
15	Volio/voljela bih da azil u Hrvatskoj ne traže homoseksualne osobe.	1	2	3	4	5
16	Ne bi me smetalo da mi blizak prijatelj/ica postane osoba iz azilantske obitelji.	1	2	3	4	5
17	Države članice Europske unije trebale bi se dogovoriti o kvotama (broju) tražitelja azila koje će svaka od njih primiti.	1	2	3	4	5
18	Broj tražitelja azila treba bolje rasporediti među državama članicama Europske unije.	1	2	3	4	5

14. Imaš li prijatelja/icu druge nacionalnosti? (*Molimo te da zaokružiš po jedan odgovor u svakom stupcu.*)

U svojoj neposrednoj okolini	**Na društvenim mrežama**
1) Da	1) Da
2) Ne	2) Ne
3) Ne znam	3) Ne znam

15. Imaju li članovi tvoje obitelji neku vrstu migracijskog iskustva?

a) da, (ratno) prognaničko/izbjegličko
b) migracijsko, (mirnodopsko) useljavanje u Hrvatsku iz neke druge zemlje
c) migracijsko, (mirnodopsko) preseljenje iz jednog dijela Hrvatske u drugi (u kojem sada živimo)
d) nemaju migracijsko iskustvo
e) ne znam

16. Kad bi se mene pitalo treba li odobriti azil u Hrvatskoj pripadnicima sljedećih naroda i religijskih skupina, odgovorio/la bih na sljedeći način (*zaokruži odgovor u svakom retku*)**:**

	Uopće ne treba	**Uglavnom ne treba**	**Uglavnom treba**	**Svakako treba**	**Ne znam**
Sirijci	1	2	3	4	5
Afganistanci	1	2	3	4	5
Nigerijci	1	2	3	4	5
muslimani	1	2	3	4	5
pravoslavci	1	2	3	4	5
Iračani	1	2	3	4	5
Somalijci	1	2	3	4	5
Ukrajinci	1	2	3	4	5
Albanci	1	2	3	4	5
Kosovari	1	2	3	4	5
katolici	1	2	3	4	5
Pakistanci	1	2	3	4	5

17. Procijeni imovinsko stanje svoje obitelji:

a) Puno lošije od većine drugih
b) Malo lošije od većine drugih
c) Niti bolje niti lošije od većine drugih
d) Malo bolje od većine drugih
e) Puno bolje od većine drugih

18. Kakav je radni status tvojih roditelja? (*Molimo da za svakog roditelja označiš samo jedan odgovor – zaokružiti broj.*)

Majka		Otac
1.	zaposlen/a	1.
2.	nezaposlen/a	2.
3.	umirovljenik/ca	3.
4. _____	ništa od navedenog, molimo upišite što	4._____

19. Za svakog roditelja označi najviši postignuti stupanj obrazovanja. (*Molimo da za svakog roditelja označiš samo jedan odgovor – zaokružiti broj.*)

Majka		Otac
1	bez završene osnovne škole	1
2	osnovna škola	2
3	srednja škola	3
4	viša škola	4
5	visoka škola ili fakultet	5
6	magisterij znanosti	6
7	doktorat znanosti	7

20. U političkim „stvarima“ ljudi govore o „ljevici“ i „desnici“. Gdje bi se ti sa svojim uvjerenjima smjestio/la na ovoj skali? (*Molimo zaokruži jednu brojku.*)

(ljevica)						(desnica)
1	2	3	4	5	6	7

21. Koliki je tvoj mjesečni džeparac (marende, izlasci...)?

a) Manje od 400 kuna
b) Između 400 i1000 kuna
c) Više od 1000 kuna

22. Što misliš kakva će biti tvoja ekonomska (imovinska) situacija za dvije godine?

a) Puno bolja nego sada
b) Bolja nego sada
c) Kao i sada, neće se puno promijeniti
d) Gora nego sada
e) Puno gora nego sada
f) Ne znam

23. Kako po tvome mišljenju žive građani Hrvatske (*molimo zaokruži jednu brojku*)**:**

Jako loše						**Jako dobro**
1	2	3	4	5	6	7

24. Kada bi te netko pitao o tvome odnosu prema religiji, kamo bi sam/a sebe svrstao/la:

a) Nisam religiozan/na i protivnik/ca sam religije
b) Nisam religiozan/na, iako nemam ništa protiv religije
c) Prema religiji sam ravnodušan/na
d) Dosta razmišljam o tome, ali nisam načisto vjerujem li ili ne
e) Religiozan/na sam, premda ne prihvaćam sve što moja vjera uči
f) Uvjereni/a sam vjernik/ca i prihvaćam sve što moja vjera uči

10. Literatura

Bagić, Dragan, Gvozdanović, Anja (2015). *Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola*. Zagreb: GOOD inicijativa, GONG i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Baričević, Vedrana (2015). „Izbjeglička i migracijska pitanja kao izvor trajne krize Europske unije: neuspjeh europskih politika azila i migracija“, *Političke analize*, 6 (23): 3-14.

Bauman, Zygmunt (2016). „The migration panic and its misuses“, https://www.fundacionacm.org/en/2017/01/10/in-memoriam-zygmunt-bauman-the-migration-panic-and-its-misuses/ (preuzeto 1. 10. 2017).

Bobo, Lawrence (1983). „White`s Opposition to Busing: Symbolic Racism or Realistic Group Conflict“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 45 (6): 1196-1210.

Božić, Saša, Kuzmanović, Boško i Barada, Valerija (2013). „Strani radnici u Hrvatskoj: porijeklo, orijentacije, status“, *Migracijske i etničke teme*, 29 (3): 367-404.

Buba, C. Astrid i de Hoog, Natascha (2009). „On the relationship between social distance and threat“, *Jena Economic Research Papers*, 3 (2009-32).

Bulat, Nenad (1995). „Dimenzije stereotipova i predrasuda u odnosu na raseljene osobe i izbjeglice iz Bosne i Hercegovine“, *Migracijske teme*, 11 (2): 151-171.

Citrin, Jack i Sides, John (2008). „Immigration and the Imagined Community in Europe and the United States“, *Political Studies*, 56 (1): 33–56.

Čačić-Kumpes, Jadranka, Gregurović, Snježana, Kumpes, Josip (2012). „Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj“, *Revija za sociologiju*, 42 (3): 305–336.

Čačić-Kumpes, Jadranka, Gregurović, Margareta, Kumpes, Josip (2014). „Generacijske razlike u odnosu prema etničkoj različitosti: stavovi hrvatskih srednjoškolaca i njihovih roditelja“, *Revija za sociologiju*, 44 (3): 235-285.

Dragun, Antonio (2011). „Religioznost maturanata u Zadru“, *Sociologija i prostor*, 49 (1): 91-108.

Eurostat (2016). *Unemployment statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Unemployment_statistics#Youth_unemployment_trends (preuzeto 14. 9. 2016.).

Eurobarometar (2015). „Parlemeter 2015 – Part I The main challenges for the EU, migration, and the economic and social situation“, *European Parliament Eurobarometer (EB/EP 84.1), 2015*.

Gregurović, Margareta, Kuti, Simona i Župarić_Iljić, Drago (2016). „Attitudes towards Immigrant Workers and Asylum Seekers in Eastern Croatia: Dimensions, Determinannts and Differences“, *Migracijske i etničke teme*, 32 (1): 91-122.

Halperlin, Eran, Canetti-Nisim, Daphna i Pedahazur, Ami (2007). „Threatened by the uncontrollable: Psyshological and socio- economicatencedents of social distance towards labor migrant sin Israel“, *International Journal of Intercultural Relations*, 31 (4): 459- 478.

Hughes, Diane, Rodriguez, James, Smith, Emilie P., Johnson, Deborah J., Stevenson, Howard C. i Spicer, Paul (2006). „Parents' Ethnic–Racial Socialization Practices: A Review of Research and Directions for Future Study", *Developmental Psychology*, 42 (5): 747–770.

Ilišin, Vlasta (2007). "Društveni status, problemi i budućnost mladih", u: Vlasta Ilišin i Furio Radin (ur.). *Mladi: Problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, str. 39-84.

Ilišin, Vlasta, Bouillet, Dejana, Gvozdanović, Anja i Potočnik, Dunja (2013). *Mladi u vremenu krize*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Friedrich Ebert Stiftung.

Ilišin, Vlasta i Radin Furio (2007). "Mladi u suvremenom društvu", u: Vlasta Ilišin i Furio Radin (ur.). *Mladi: Problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, str. 13-38.

Katunarić, Vjeran (2010). „(Un)AvoidableWar: Peace and Violent Conflict in Multiethnic Areas in Croatia", *Revija za sociologiju*, 40 (1): 5- 29.

Katunarić, Vjeran (2012). *Putovi modernih društava: Izazov historijske sociologije*. Zagreb/Zadar: Izdanja Antibarbarus.

Kovačić, Marko i i Ćulum, Bojana (2015). Rad s mladima. Teorija i praksa rada s mladima: Prilog razumijevanju rada s mladima u hrvatskom kontekstu. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske.

Labus, Mladen (2005). „Vrijednosne orijentacije i religioznost", *Sociologija sela*, 43 (2): 383. 408.

Mesić, Milan (2002). *Međunarodne migracije: tokovi i teorije*. Zagreb: Filozofski fakultet-Zavod za sociologiju.

Meuleman, Bart, Davidov, Eldad i Billiet, Jaak (2009). „Changing attitudes toward immigration in Europe, 2002–2007: A dynamic group conflict theory approach", *Social science research,* 38 (2): 352-365.

Offe, Claus (2004). „Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe", *Social Research,* 71 (3): 501–528.

Pettigrew, Thomas F. (1998). „Intergroup Contact Theory", *Annual Review of Psychology*, 49: 65-85.

Puzić, Saša i Bezinović, Petar (2011). „Regionalne i rodne razlike u vrijednosnim stavovima srednjoškolaca u dvjema hrvatskim županijama: tranzicija, modernizacija i promjene vrijednosti", *Revija za sociologiju*, 41 (2): 213-238.

Quillian, Lincoln (1995). „Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-immigrant and Racial Prejudice in Europe", *American Sociological Review,* 60 (4): 586-611.

Radin, Furio (2007). "Vrijednosti mladih Hrvata", u: Vlasta Ilišin i Furio Radin (ur.). *Mladi: Problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, str. 137-156.

Sekulić, Duško (2011).“Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena“, *Politička misao*, 48 (3): 35-64.

Sekulić, Duško (2012). „Društveni okvir i vrijednosni sustav“, *Revija za sociologiju,* 42 (3): 231-275.

Semyonov Moshe, Raijman Rebeca, Gorodzeisky Anastasia.2006. “The Rise of Anti-foreigner Sentiment in European Societies, 1988-2000”, *American Sociological Review,* 71 (3): 426–449.

Sides, John i Citrin, Jack (2007) “European Opinion about Immigration: The Role of Identities, Interests and Information”, *British Journal of Political Science,* 37 (3): 477–504.

Sniderman, Paul M., Hagendoorn, Louk i Prior, Markus (2004). „Predisposing Factors and Situational Triggers: Exclusionary Reactions to Immigrant Minorities“, *American Political Science Review,* 98 (1): 35–49.

Stefaniak, Anna i Bilewicz, Michał (2016). „Contact with multicultural past: A prejudice-reducing intervention“, *International Journal of Intercultural Relations*, 52: 60-65.

Šelo-Šabić, Senada i Borić, Sonja (2016). *At the Gate of Europe: A Report on Refugees on the Western Balkan Route*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.

Šram, Zlatko (2010). „Etnocentrizam, percepcija prijetnje i hrvatski nacionalni identitet“, *Migracijske i etničke teme,* 26 (2): 113-142.

Tomić-Koludrović, Inga i Petrić, Mirko (2007). „Hrvatsko društvo- prije i tijekom tranzicije“, *Društvena istraživanja,* 16 (4-5): 867- 889.

Tonković, Željka, Krolo, Krešimir i Marcelić, Sven (2014). „Kulturna potrošnja i glazbene preferencije mladih: razvoj tipologije na primjeru Zadra“, *Revija za sociologiju,* 44 (3): 287-315.

Vrcan, Srđan (2001). *Vjera u vrtlozima tranzicije*. Split: Glas Dalmacije- revija Dalmatinske akcije.

Watts, Meredith W. (1996). „Political Xenophobia in the Transition from Socialism: Threat, Racism and Ideology among East German Youth“, *Political Psychology,* 17 (1): 97–126.

Župarić- Iljić, Drago i Gregurović, Margareta, (2013). „Stavovi studenata prema tražiteljima azila u Republici Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja,* 22 (1): 41- 62.